Noorderpoort

Burgerschap in het mbo

Chris Holman, MEd

DIFFERRE
PARATIS

Practoraat Burgerschap

Burgerschap in het mbo

Noorderpoort

Burgerschap in het mbo

Chris Holman, MEd

Tolle moras, semper nocuit differre paratis
"Hef elk oponthoud op, voor wie voorbereid is,
is uitstellen altijd schadelijk geweest." (Lucanus)

Intreerede, in verkorte vorm uitgesproken
bij de aanvaarding van het ambt van practor Burgerschap
aan Noorderpoort op 20 december 2016

Prac// toraten
platform voor praktische innovatie

Nr. 1 in de reeks practorale redes van Noorderpoort

Iedereen Is Van De Wereld

Dit is voor de misfits die je
her en der alleen ziet staan.
Die onder straatlantaarns eten
en drinken bij de volle maan.

Dit is voor degene die je overal herkent.
Het leven is voor jou en mij,
want dit is ons moment.

En ik hef het glas op jouw gezondheid,
want jij staat niet alleen.

Iedereen is van de wereld
en de wereld is van iedereen.

Iedereen is van de wereld
en de wereld is van iedereen.

Deze is voor iedereen die passie heeft
en die voor passie gaat.
In het donker kan ik jou niet zien,
maar ik weet dat jij daar staat.

En ik hef het glas op jouw gezondheid,
want jij staat niet alleen.

Iedereen is van de wereld
en de wereld is van iedereen.

Iedereen is van de wereld
en de wereld is van iedereen.

Rood zwart, wit geel, jong oud, man of vrouw
In het donker kan ik jou niet zien,
maar deze is van ons aan jou.

En ik hef het glas op jouw gezondheid,
want jij staat niet alleen.

Iedereen is van de wereld
en de wereld is van iedereen.

Iedereen is van de wereld
en de wereld is van iedereen.

Thé Lau

Voor mama

Inhoud

Proloog 9

Inleiding 11
Een Practoraat Burgerschap 11

Het middelbaar beroepsonderwijs 15
Historische ontwikkeling 15
Burgerschapsopdracht 17
Eisen aan loopbaan en burgerschap 19
Doorstroom studenten mbo 21
Oordeel van studenten mbo 22
Oordeel leerbedrijven over in dienst genomen mbo'ers 23

De visie 27
De visie van Noorderpoort 27
De visie op onderwijs 27
De visie op burgerschap 33
De visie in relatie met een pedagogisch bewustzijn 37
Persoonlijke achtergrond 38
Inspiratie 39
Een pedagogische opdracht 41
Pedagogische kernprincipes 46
De realisering van de pedagogische opdracht 51
Relevante omgevingen 56
Een lijst van pedagogsiche kerncriteria 62
De pedagogische competentie van de docent 65

Het Practoraat 73
Aanleiding 73
Missie en visie van het practoraat 76
De beoogde resultaten 76
De doelgroep 77
De organisatie 79
De kenniskring 81

Het onderzoeksprogramma 82
Een PhD-onderzoek 82
De bijdrage aan de wetenschap 83
De bijdrage aan de praktijk 84
Aansluiting bij eerder onderzoek en innovatie 84
Fasering en planning 84

Conclusie 86
Eisen stellen 90

Dankwoord 93

Epiloog: Een zomermiddag met de Muiderkring 99

Bibliografie 105

Proloog

Hooggeachte leden van het College van Bestuur,
Hoogedelgestrenge, weledelzeergeleerde en hooggeleerde aanwezigen,
Zeer gewaardeerde collega's,
Vrienden, familie en andere belangstellenden,

U bent op dit moment getuige van het uitspreken van een practorale rede. Tijdens deze plechtigheid mag ik mijn nieuwe ambt als practor officieel aanvaarden. Het is voor mij een belangrijk moment waarop ik de hoofdpunten, ideeën, opvattingen en plannen van het practoraat kan uitdragen en expliceren.

Van dit podium maak ik graag gebruik. Voor het brengen van mijn boodschap heb ik ongeveer drie kwartier beschikbaar. Dat is een beperkte tijd die mij dwingt tot het maken van keuzes. Vooral de beperking van het aantal woorden is voor mij lastig, voor u wellicht een zegen.

Deze rede gaat over de plaats en het belang van burgerschap in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en welke rol het practoraat kan spelen om het burgerschapsonderwijs steviger te verankeren. Burgerschapsonderwijs wil ook in het mbo bijdragen aan de vorming van leerlingen tot betrokken en actieve burgers. Scholen mogen zelf weten hoe zij dit onderwijs vormgeven. Over het effect van die invulling ('wat werkt?') is echter nog weinig bekend. Eén van de opdrachten van het practoraat is in kaart brengen hoe het burgerschapsonderwijs er in het mbo uitziet, wat de resultaten daarvan zijn en wat de kenmerken zijn van effectieve scholen op het terrein van burgerschap.

Ik pretendeer vanochtend geenszins volledig te zijn in de informatie die ik met u bespreek. Echter, na dit moment krijg ik een prachtige kans om de komende jaren het vervolg te schrijven in de vorm van wetenschappelijk onderzoek, publicaties en onderwijsontwikkeling. Het Practoraat Burgerschap geeft mij deze kans.

Ik ben blij dat u hier bent. Aan u mag ik mijzelf en het kersverse Practoraat Burgerschap presenteren. Ik hoop dat u over drie kwartier nog wakker bent, dat de boodschap die ik u met deze rede wil meegeven hebt verstaan en zult zeggen: ik ben blij dat ik erbij was.

Inleiding

Een Practoraat Burgerschap

Een brug slaan tussen onderzoek en praktijk. Beter inspelen op veranderingen in de arbeidsmarkt. Een soepeler overgang tussen mbo en hbo.

Dit zijn uitspraken die je vaak tegenkomt in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). In het hoger beroepsonderwijs (hbo) houdt een lectoraat zich met dit soort zaken bezig door middel van praktijkgericht onderzoek in samenwerking met bedrijven en instellingen. Aan het hoofd van een lectoraat staat een lector. Nu is er goed nieuws voor het mbo: minister van Onderwijs Jet Bussemaker (PvdA) geeft ook mbo's de gelegenheid om – in navolging van het hbo – lectoren aan te stellen. Wat in het hbo een lectoraat heet, is in het mbo een practoraat. Een mooie term die verwijst naar praktijk- en beroepsgericht onderwijs. Een practoraat is een expertisecentrum, geleid door een practor. De belangrijkste opdracht van een practoraat is zorgen voor inhoudelijke vernieuwing van het onderwijs. Dat gebeurt onder andere door toepassingsgericht onderzoek, scholing en professionalisering van docenten en gerichte onderwijsinterventies.

Een practor durft te experimenteren en te innoveren. In de stichting *Ieder mbo een practoraat* (opgericht in juni 2015) werkt een aantal ROC's samen – waaronder Noorderpoort – om als nationaal netwerk van practoraten te komen tot kwaliteitsverbetering van het (mbo-) onderwijs. Samen met het werkveld en onderzoekscentra (onder andere hbo- instellingen en universiteiten) zoeken ze naar vernieuwingen op hun eigen vakgebied. Elk practoraat heeft zijn eigen domein, waarbij gekeken wordt naar maatschappelijk relevante vraagstukken.

Burgerschap is zo'n domein. Ontwikkelingen in de samenleving gaan niet onopgemerkt aan het onderwijs voorbij. Het onderwijs heeft een pedagogische taak in de voorbereiding op het deelnemen aan de maatschappij. Sinds 2006 hebben scholen de wettelijke opdracht tot burgerschapsvorming. We weten echter weinig over het burgerschapsonderwijs in het mbo en er zijn zorgen over het niveau van de burgerschapscompetenties waarmee deelnemers het mbo verlaten. Voor ontwikkeling en versterking van het burgerschapsonderwijs in het mbo is kennis over de stand van zaken een belangrijke voorwaarde. Daarom start Noorderpoort in december 2016 met het Practoraat Burgerschap. Vanuit de maatschappelijke urgentie wil het practoraat een bijdrage leveren aan een betere positie van het burgerschapsonderwijs in het mbo.

Deze rede is een uitwerking van mijn practoraatsopdracht en wat daarmee samenhangt. De eerste activiteiten van het practoraat zijn gericht op een inventarisatie van wat er daadwerkelijk gebeurt op het gebied van (mbo-burgerschaps)onderwijs en welke invloed deze onderwijspraktijken hebben op de burgerschapscompetenties bij mbo-deelnemers. Daartoe zal ik vooral de visie uiteenzetten die ten grondslag ligt aan het practoraat. Ik werk daarbij van groot naar klein. Allereerst ga ik kort in op de historische ontwikkeling van het mbo en de wettelijke positie van burgerschap, waarna ik de visie op onderwijs en burgerschap van Noorderpoort onder de loep zal nemen. Deze formele visie zal ik vervolgens bespreken vanuit mijn persoonlijke opvatting van pedagogisch bewustzijn. Daarna zal ik beide visies in verband brengen met de burgerschapsopdracht van het middelbaar beroepsonderwijs om vervolgens de missie van het practoraat te formuleren. Tenslotte bespreek ik de concrete plannen en de strategie om de doelen waar het practoraat naar streeft te kunnen realiseren.

Het middelbaar beroepsonderwijs

Historische ontwikkeling

Het middelbaar beroepsonderwijs zoals we dat nu kennen, bestaat eigenlijk pas sinds 1990. Tot die tijd bestonden er veel kleine, zelfstandige scholen die zich richtten op een kleine beroepssector. Deze scholen zijn vanuit een natuurlijke behoefte ontstaan: het werkveld (de beroepsgroepen) had behoefte aan scholing. Zo konden toekomstige beroepsbeoefenaren vakkundig worden opgeleid. Deze beroepsopleidingen sloten aan op verwante opleidingen op het niveau waar nu het hbo verantwoordelijk is. Naast kleinschaligheid en zelfstandigheid speelt zeker tot 1970 de verzuiling van de Nederlandse samenleving een rol. De maatschappij was verdeeld in groepen op levensbeschouwelijke of sociaaleconomische basis met als gevolg dat door het oprichten van op levensbeschouwing gebaseerde scholen ook het onderwijs werd opgesplitst.

Langzamerhand ontstonden er spanningen die om een oplossing vroegen. Dit had deels te maken met regelgeving ten aanzien van bekostiging van de scholen door het Rijk, maar vooral met de snelle verandering van de eisen die het werkveld stelde aan kennis en vaardigheden van (beginnende) beroepsbeoefenaars. Het waren vooral de kleine scholen die deze ontwikkelingen moeilijk het hoofd konden bieden. Omdat de problematiek rond de bekostiging door het Rijk het voortbestaan van kleine scholen bedreigde en om beter te kunnen inspelen op de maatschappelijke veranderingen, werd vanuit de politiek aangestuurd op een samenwerking tussen beroepsopleidingen. Rond 1990 vonden daarom veel fusies plaats van mbo-scholen.

In 1996 ontstaat opnieuw een fusiegolf met de invoering van de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB). De ontstane scholen in het middelbaar beroepsonderwijs heten vanaf dat moment ROC (Regionaal Opleidingen Centrum). Het Nederlandse middelbaar beroepsonderwijs biedt tegenwoordig een breed aanbod van opleidingen op verschillende niveaus. Afhankelijk van vooropleiding, leeftijd, ervaring of interesse is er voor elke student een passende opleiding. Studenten kunnen vanaf hun 16e jaar terecht aan een ROC, een agrarisch opleidingscentrum of AOC (deze vallen onder het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) of een vakschool voor een opleiding op maat.

Met oog voor de individuele kwaliteiten van studenten en de verwachtingen van het bedrijfsleven kan een student kiezen voor de beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). De bol geeft praktijkervaring in de vorm van stages naast vastgestelde contacturen op school. Bij bbl ligt de nadruk op de praktijk: minimaal 60% van de totale studieduur vindt daar plaats. Studenten die een bbl-opleiding volgen, werken in de regel vier dagen per week en gaan voor de theoretische vorming één dag per week naar school. Vanaf schooljaar 2015-2016 mag een mbo-opleiding een gecombineerde leerweg aanbieden. Daarbij volgt de leerling de eerste jaren lessen op school. Het tweede deel van de opleiding gaat hij aan de slag binnen een bedrijf. Dit is een experiment (RIJKSOVERHEID, 2016).

Binnen het mbo zijn vier kwalificatieniveaus te onderscheiden: assistentopleiding (niveau 1), basisberoepsopleiding (niveau 2), vakopleiding (niveau 3) en middenkader- en specialistenopleiding (niveau 4).

Het mbo kent vier sectoren: Dienstverlening en Gezondheidsonderwijs, Techniek, Economie en Landbouw en Natuurlijke omgeving (ook wel groen onderwijs genoemd). Educatie – het onderwijs voor volwassenen – bestaat uit voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo) en basiseducatie. Basiseducatie bevat breed maatschappelijk functioneren, sociale redzaamheid en Nederlands als tweede taal (NT2). Basiseducatie is een eerste stap op weg naar verdere scholing en ontwikkeling (2016; KENGETALLEN MBO, 2016).

Mbo-studenten combineren school met stages in een adequate balans tussen theorie en praktijk. Het praktijkgericht onderwijs is van groot belang. Om goed aan te sluiten bij het werkveld hebben mbo-scholen uitgebreide contacten met het regionale bedrijfsleven, gemeenten en maatschappelijke instanties.

Burgerschapsopdracht

In 1996 wordt de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) van kracht. Deze wet schrijft voor dat vakmanschap alleen niet meer voldoende is voor mbo-studenten. Het middelbaar beroepsonderwijs hoort een drievoudige kwalificering te kennen: opleiden voor het uitoefenen van een beroep, deelname aan de maatschappij (burgerschap) en doorstroom naar een hoger onderwijsniveau of een vervolgopleiding. Burgerschap verwijst hierin naar de verschillende aspecten van de relatie tussen overheid en burger en tussen burgers onderling (MBO-RAAD, 2012) en gaat om zelfontplooiing en uitoefening van vrijheid binnen de grenzen van de rechtsstaat.

In 2011 is de burgerschapsopdracht voor het mbo herzien. Dit heeft geresulteerd in een vernieuwing van het Examen- en kwalificatie-

besluit beroepsopleidingen. In dit besluit wordt burgerschapsvorming in het mbo omschreven aan de hand van vier dimensies van burgerschap (MBO-RAAD, 2012): de politiek-juridische dimensie (de bereidheid en het vermogen om deel te nemen aan politieke besluitvorming), de economische dimensie (het adequaat functioneren op de arbeidsmarkt en het verantwoord handelen op de consumptiemarkt), de sociaal-maatschappelijke dimensie (de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren) en de dimensie vitaal burgerschap (de bereidheid en het vermogen om te reflecteren op de eigen leefstijl en zorg te dragen voor de eigen vitaliteit). Over de verschillende dimensies zal ik in het korte bestek van deze rede niet verder uitweiden, op één actueel aspect na. In de Staatscourant 224 van 17 juni 2016 is een wijziging met betrekking tot loopbaan en burgerschap in het Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen WEB gepubliceerd. Deze wijziging betreft de toevoeging van een nieuw artikel dat betrekking heeft op het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden (PETIT & VERHEIJEN, 2015). Dit artikel is alleen van toepassing voor studenten die op of na 1 augustus 2016 met een mbo-opleiding starten. Onder kritische denkvaardigheden wordt verstaan: informatie(bronnen) op waarde weten te schatten, daarbij het onderscheid kunnen maken tussen argumenten, beweringen, feiten en aannames, het perspectief van een ander kunnen innemen en kunnen nadenken over de manier waarop eigen opvattingen, beslissingen en handelingen tot stand komen. Ook is bij de beschrijving van de politiek-juridische dimensie 'de basiswaarden van onze samenleving' vervangen door: 'de basiswaarden van onze samenleving zoals mensenrechten' (OVERHEID, 2016). Op 14 oktober 2016 is de *Handreiking kritische denkvaardigheden* gepresenteerd, ontwikkeld door ECBO en CINOP Advies (BAAY, HOFLAND, GROOT, & ROMME, 2016). Deze handreiking is bedoeld ter inspiratie, niet als voorschrift. Op de website www.burgerschapmbo.nl zijn bovendien verschillende materialen beschikbaar om het onderwijs te inspireren.

Eisen aan loopbaan en burgerschap

Elke school heeft een resultaatverplichting voor het onderwijsaanbod op het gebied van burgerschap. De student heeft een inspanningsverplichting. Hij moet actief deelnemen aan de burgerschapsactiviteiten die de onderwijsinstelling aanbiedt. In de beoordeling van opdrachten, projecten en/of toetsen maakt de school inzichtelijk dat de student aan de inspanningsverplichting heeft voldaan. De resultaatverplichting van de school bestaat uit het leveren van een doeltreffend en voortdurend geactualiseerd burgerschapsaanbod voor alle studenten. Dat aanbod is mede gebaseerd op de identiteit en de visie op onderwijs van de school. De inhoudelijke kaders ten aanzien van het aanbod voor burgerschap zijn uitgewerkt in het document *Loopbaan en Burgerschap in het mbo* (MBO-RAAD, 2011). De school legt voor elke opleiding vast welke activiteiten wanneer worden aangeboden en hoe wordt beoordeeld of studenten aan hun inspanningsverplichting hebben voldaan. De onderwijsinstelling differentieert de activiteiten naar de verschillende doelgroepen, want het is belangrijk dat de activiteiten aansluiten bij het niveau, de belevingswereld en de achtergronden van de studenten. Zo is het denkbaar dat voor oudere instromers het accent zwaarder komt te liggen op reflectie op beroepsmatige, maatschappelijke of ethische dilemma's en op vormen van intervisie. Verwacht mag worden dat er sprake is van leerwinst voor de student als alle aspecten van oriëntatie en/of onderzoek, meningsvorming en/of actie, en reflectie en/of verant-

woording in elke activiteit aan de orde zijn geweest (MBO-RAAD, 2012). Uit voorgaande moge duidelijk zijn dat scholen een grote vrijheid hebben in de wijze waarop zij burgerschap aanbieden. Burgerschap is een opdracht, geen vak. Helaas is er nog weinig informatie beschikbaar over de wijze waarop scholen deze opdracht realiseren en over het resultaat van de inspanningen op het gebied van burgerschapsonderwijs.

In het primair en voortgezet onderwijs (po en vo) zijn goede resultaten geboekt met onderzoek naar de burgerschapscompetenties van leerlingen door de Universiteit van Amsterdam en de Alliantie Burgerschap, een samenwerkingsverband van scholen, kennisinstellingen en de inspectie. De basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs die deelnemen aan het onderzoek werken met een zelfgekozen aanpak aan de ontwikkeling van hun burgerschapsaanbod. De Alliantie vergelijkt op deze scholen de burgerschapscompetenties van leerlingen gedurende een periode van drie jaar, met behulp van het meetinstrument Burgerschap. Het onderzoek biedt deelnemende scholen inzicht in de leeropbrengsten van burgerschapsonderwijs bij de studenten. De resultaten van het onderzoek komen ook beschikbaar voor andere scholen zodat die hun voordeel kunnen doen met de opgedane kennis. Binnen het Practoraat Burgerschap zal onderzocht worden in welke mate aangesloten kan worden bij dit bestaande meetinstrument. Het zal uiteraard aangepast moeten worden omdat de populatie (mbo-studenten), het niveau en de inhoudelijke invulling van burgerschap anders zijn.

Doorstroom studenten mbo

De Wet Educatie en Beroepsonderwijs schrijft ook voor dat een student die niveau 2 heeft afgerond gemakkelijk moet kunnen doorstromen naar niveau 3 en van 3 naar 4. De arbeidsmarktperspectieven verschillen per opleiding, maar zijn door de bank genomen goed. Het mbo bereidt jaarlijks bijna 485.000 studenten voor op de arbeidsmarkt in onder andere de richtingen techniek, zorg en welzijn en economie, op deelname aan de samenleving en op doorstroom naar een vervolgopleiding, de drievoudige kwalificatie die ik eerder al noemde. Ruim 40% van onze beroepsbevolking heeft een mbo-diploma. Het mbo is dus een belangrijk en bovendien stevig fundament van de samenleving en de economie en ook internationaal staat ons mbo hoog aangeschreven (IMAGO MBO, 2016). Toch moeten we kritisch blijven over het imago van het mbo. Laten we eens kijken naar hoe het zit met de doorstroom naar het hbo, hoe de werkgevers tegen mbo'ers aankijken en hoe tevreden studenten zelf zijn over hun opleiding.

Na het middelbaar beroepsonderwijs stroomt een deel van de studenten door naar een vervolgopleiding in het mbo of het hoger beroepsonderwijs. Bijna een kwart van de hbo-studenten is direct doorgestroomd uit het mbo. Van de mbo'ers die doorstromen naar het hbo behaalt 56% een hbo-diploma. Dit percentage neemt sinds 2009 gestaag af.

Figuur 1. Aantal mbo'ers dat een hbo-diploma haalt van het totale aantal mbo'ers dat doorstroomt naar het hbo (2007 64%, 2016 56%). (KENGETALLEN MBO, 2016)

Eenmaal op het hbo aangekomen, blijkt dat mbo'ers vaak niet voldoende voorbereid zijn. Uit gesprekken met hbo-docenten op de Hogeschool van Amsterdam komt naar voren dat veel mbo-studenten het te gemakkelijk hebben gehad in het mbo. Waar zij met minimale inspanning hun mbo-diploma konden halen moeten ze in het hbo opeens flink aan de bak (ELFFERS, 2016).

Oordeel van studenten mbo

Aan de hand van de JOB-monitor wordt elke twee jaar aan mbo-studenten gevraagd hoe tevreden ze zijn over de competenties die ze gedurende hun mbo-opleiding opdoen. Het gaat hierbij om tevredenheid over leerresultaten, maar ook om meer specifieke vaardigheden als samenwerken, jezelf en je werk beoordelen, en plannen. De JOB-monitor is een onderzoek van de Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB), een belangenvereniging voor studenten in het mbo.

Figuur 2. Bijna tweederde van de mbo-deelnemers is tevreden over de competenties die zij opdoen tijdens hun opleiding. Het percentage is door de jaren heen vrijwel stabiel.[1]

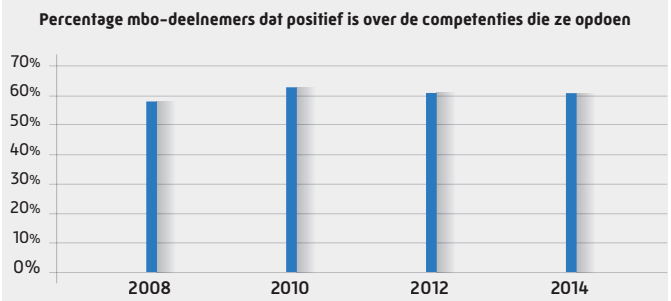

1) Bron: JOB-monitor. Definitie: Het percentage mbo-deelnemers dat positief is over de competenties die ze gedurende hun mbo-opleiding opdoen. Beschikbaarheidsdatum: om de twee jaar in mei. Publicatiedatum: 27 mei 2015. (KENGETALLEN MBO, 2016)

Oordeel leerbedrijven over in dienst genomen mbo'ers

Bij leerbedrijven lopen mbo'ers stage of bezetten zij een leerwerkplek. Deze leerbedrijven is gevraagd hoe zij de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt beoordelen aan de hand van het functioneren van recent gediplomeerde mbo'ers die zij aangenomen hebben. 76% van de bedrijven geeft aan dat het onderwijs (zeer) goed aansluit bij de arbeidsmarkt, zowel wat betreft de vakkennis als de beroepsvaardigheden.

Over de omgang met collega's en leidinggevenden en de bereidheid zich in te zetten voor het bedrijf zijn de leerbedrijven nog meer tevreden. In iets mindere mate geldt dat voor de beroepshouding en het vermogen om zich in het vak te ontwikkelen en bij te leren. Het minst tevreden zijn de leerbedrijven over de taal- en rekenvaardigheden van de mbo'ers.

Figuur 3. Beoordeling mbo'er door leerbedrijven.

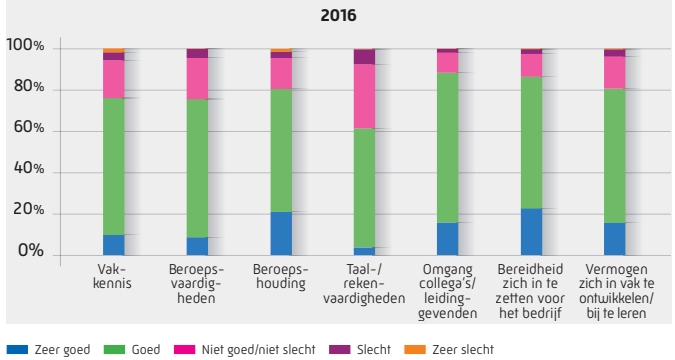

(KENGETALLEN MBO, 2016)

De stichting Samenwerking Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) heeft dit onderzoek naar de tevredenheid van leerbedrijven over de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt uitgevoerd op verzoek van het ministerie van OCW. In opdracht van SBB heeft Panteia het veldwerk uitgevoerd. De bpv-contactpersonen van een a-selecte steekproef van 30.000 erkende leerbedrijven zijn benaderd met de vragenlijst. 26% van de contactpersonen die per mail bereikbaar bleken te zijn heeft de vragenlijst ingevuld. Van degenen die aangaven dat zij de juiste persoon waren om de vragenlijst in te vullen hebben 1.536 personen (23%) de afgelopen twee jaar een recent afgestudeerde mbo'er in dienst genomen die minimaal zes maanden in dienst was. Hun is vervolgens gevraagd naar hun tevredenheid over deze mbo'er op zeven aspecten. De resultaten zijn opgehoogd naar de totale populatie op basis van de indeling in sectorkamers van SBB (www.s-bb.nl/samenwerking/sectorkamers-en-marktsegmenten). De resultaten worden ook gepubliceerd op www.s-bb.nl/publicaties (KENGETALLEN MBO, 2016).

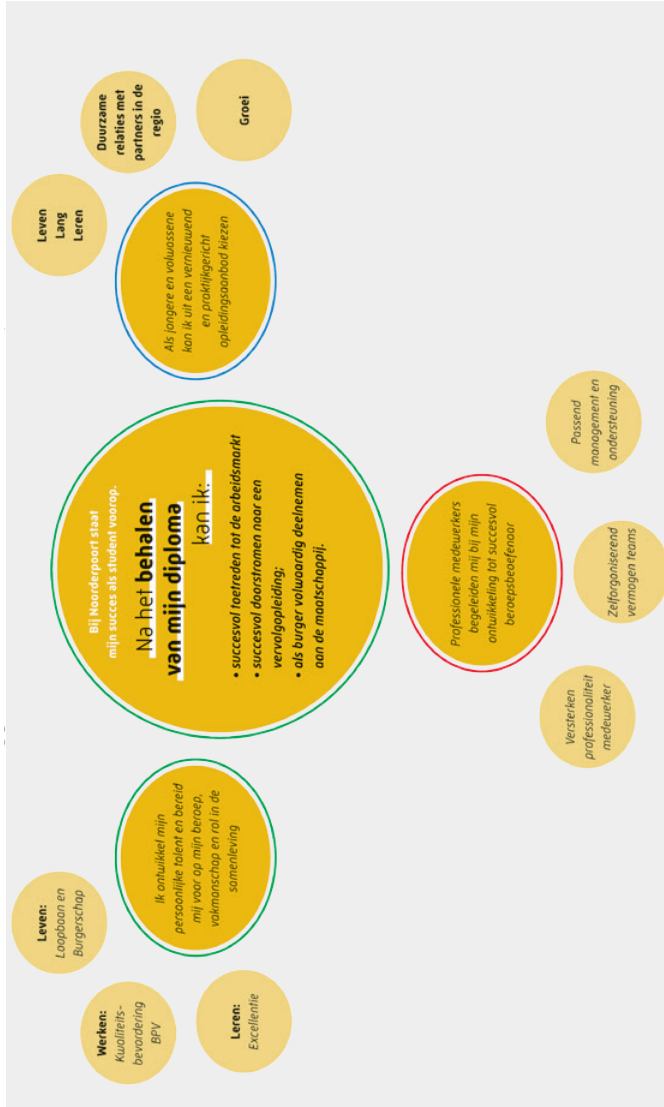

Figuur 4. Speerpunten in de onderwijsvisie van Noorderpoort.

De visie

"De school mag geen voorbereiding zijn op het leven. Ze is het leven zelf."
(John Dewey)

De visie van Noorderpoort

De visie op onderwijs[2]

Voor ik overga op mijn persoonlijke drijfveren geef ik eerst een korte samenvatting van de formele bedding waaruit het Practoraat Burgerschap is voortgekomen, namelijk het strategisch plan en visiedocument van Noorderpoort.

In het Strategisch Plan 2016-2020 *Op naar 2020! Het beste uit Groningen halen* heeft Noorderpoort de speerpunten en doelstellingen richting 2020 verwoord: *"Bij Noorderpoort staat mijn succes als student voorop in het toetreden op de arbeidsmarkt, het doorstromen naar een vervolgopleiding en het als burger waardig deelnemen aan de maatschappij"* (NOORDERPOORT, STRATEGISCH PLAN 2016-2020, ONDERLEGGER, 2016).

Noorderpoort biedt beroepsonderwijs dat bijdraagt aan goed en wendbaar vakmanschap van iedere student. Actuele beroepsopleidingen anticiperen op ontwikkelingen in beroepen, de arbeidsmarkt en de maatschappij. Het onderwijs sluit aan bij verschillen tussen studenten en wordt ingevuld en uitgevoerd in nauwe samenwerking met het werkveld.

Deze gemeenschappelijke onderwijsvisie is uitgangspunt voor alle onderwijsteams. Zij vertalen dit naar een meer specifieke onderwijsvisie. De teams geven in samenwerking met het werkveld een invulling aan hun opleidingen die past bij de studentenpopulatie en

2) De informatie in deze paragraaf komt uit het Strategisch Plan 2016-2020 en het concept van het visiedocument Onderwijsvisie Noorderpoort MBO 2016-2020.

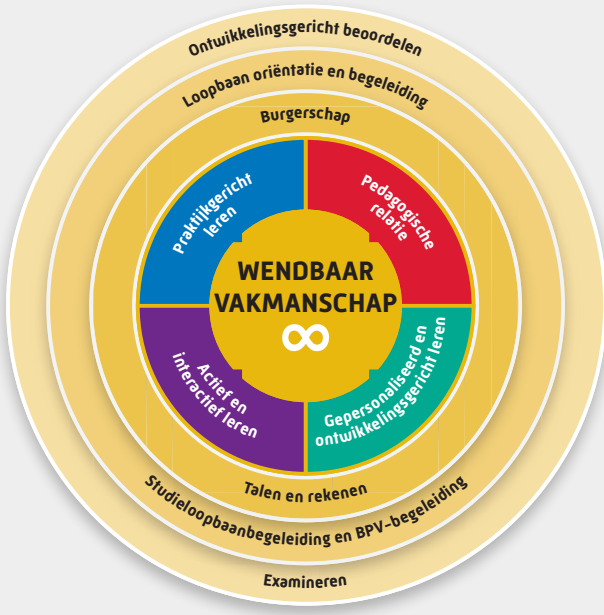

Figuur 5. De onderwijsvisie van Noorderpoort: Gepersonaliseerd, Praktijkgericht en Succesvol naar wendbaar vakmanschap.

zijn verantwoordelijk voor de onderwijs- en examenkwaliteit. Op opleidingsniveau is er samenhang en samenwerking tussen teams. Goed onderwijs wordt dus ontwikkeld en uitgevoerd door professionele onderwijsgevenden vanuit teams. In het HRM-beleid van Noorderpoort zijn professionaliteit en het werken aan permanente professionalisering uitgewerkt, want werken aan wendbaar vakmanschap geldt ook voor iedere medewerker!

Noorderpoort biedt studenten mogelijkheden en kansen om het beste uit zichzelf te halen om zo te komen tot goede of excellente prestaties. Studenten die in hun reguliere opleiding meer in hun mars blijken te hebben, kunnen in aanmerking komen voor verzwaarde excellentieprogramma's in school of tijdens een (internationale) stage. Ook worden ze uitgedaagd om, waar mogelijk, mee te doen aan vakwedstrijden.

Noorderpoort wil studenten toekomstgericht opleiden en zet in op studenten die vakmanschap ontwikkelen voor een beroep en tegelijkertijd in staat zijn mee te bewegen met veranderingen: wendbaar vakmanschap. Dit vraagt om een curriculum dat is gebaseerd op kwalificatiedossiers met actuele beroepsgerichte kennis en vaardigheden, gecombineerd met de zogeheten 21e-eeuwse vaardigheden. Dit zijn vakoverstijgende persoonlijke vaardigheden als samenwerken, kritisch denken, het vermogen om te gaan met informatietechnologie en sociale en culturele vaardigheden (VOOGT & PAREJA ROBLIN, 2010).
Beroepsontwikkeling gaat in de Noorderpoortvisie dus gelijk op met burgerschaps- en persoonlijke vorming. De visie kent vier speerpunten: de pedagogische relatie, praktijkgericht leren, ontwikke-

lingsgericht gepersonaliseerd leren en actief en interactief leren. Ik zal mij in deze rede beperken tot die aspecten van de speerpunten die relevant zijn voor de opdracht van het Practoraat Burgerschap.

• *De pedagogische relatie*

De pedagogische rol van onderwijsgevenden is onlosmakelijk verbonden met de vakinhoudelijke en didactische rol in zowel het onderwijs als in de begeleiding van opgroeiende, jongvolwassen studenten. Deze professionele pedagogische relatie is een voorwaarde voor leren, niet alleen op school maar ook in de beroepspraktijk en in een digitale leeromgeving. Gestreefd wordt naar een positieve pedagogische benadering die is gericht op de kracht, talenten en kwaliteiten van elke individuele student. Om studenten de kans te geven zich optimaal te kunnen ontwikkelen wordt vanuit de school een veilige leeromgeving aangeboden, een veiligheid waaraan zij zelf ook moeten bijdragen.

Uit meerjarig onderzoek (HATTIE, 2012) blijkt dat bovenstaande overtuiging en betrokkenheid van docenten de belangrijkste factoren vormen in het bevorderen van leerresultaten van studenten. *Docenten werken vanuit deze pedagogische benadering van adaptief beroepsonderwijs en bieden studenten vertrouwen, stimuleren zelfvertrouwen, geven constructieve ontwikkelingsgerichte feedback in beroepsontwikkeling en persoons- en burgerschapsvorming en stimuleren tot ontwikkeling, dagen uit, prikkelen om te presteren en daar trots op te zijn* (NOORDERPOORT, 2016).

• *Praktijkgericht leren*

Leren is actief kennis, vaardigheid en inzicht verwerven waarbij transfer essentieel is. Het onderwijsconcept van een opleidingsteam gaat altijd uit van een integratieve benadering in het curriculum, vanuit het geheel. Het beroep staat centraal. Generieke onderdelen van het curriculum zoals Nederlandse taal, Engels, rekenen en burgerschap worden zoveel mogelijk gerelateerd aan de beroepsgerichte leerlijn of, voor mbo-4 studenten die zijn gericht op doorstroom, de hbo-gerichte leerlijn. Studenten hebben zelf de grootste en belangrijkste rol in het opnemen van kennis, waarbij motivatie een belangrijke voorwaarde vormt. Docenten en andere begeleiders hebben op hun beurt de taak die motivatie tot stand te brengen en het leren te stimuleren. De beroepspraktijkvorming (bpv) is een essentieel onderdeel in de opleiding en vormt een substantieel deel van de beroepsontwikkeling van de student. De leer- en werksituatie komen daar samen in inhoud, begeleiding en beoordeling. Beroepsgerichte keuzedelen worden dan ook zoveel mogelijk in de beroepspraktijk uitgevoerd. Kwaliteitsbevordering bpv is een speerpunt in het kwaliteitsplan en het strategisch beleid.

• *Ontwikkelingsgericht onderwijs, gepersonaliseerd leren*

Noorderpoort houdt rekening met individuele ontwikkeling en biedt persoonsgericht onderwijs in flexibele trajecten. Naarmate de opleiding vordert, neemt de sturing vanuit de docenten af en neemt zelfsturing door de student toe. In elk opleidingstraject zit een aantal mogelijkheden waaruit studenten keuzes kunnen maken zoals een uitstroomprofiel en keuzedelen. Deze keuzemogelijkheden passen bij de individuele studievoortgang en loopbaanperspectieven. Met elke student worden periodiek afspraken gemaakt over het opleidingstraject. Het doel daarvan is dat iedere student vakbekwaam en loopbaanvaardig binnen de afgesproken studieduur met een diploma uitstroomt, om succesvol te zijn en blijven in werk, vervolg-

opleiding en samenleving. Studenten die extra ondersteuning nodig hebben in talen en/of rekenen kunnen gebruik maken van remedierende voorzieningen. Voor studenten met structurele persoonlijke, psychische en/of chronisch lichamelijke problematiek is er in het kader van passend onderwijs specialistische begeleiding. Studenten die in hun reguliere opleiding meer in hun mars blijken te hebben worden gestimuleerd deel te nemen aan één van de excellentieprogramma's. Dit excellentieaanbod bestaat uit vakwedstrijden, een aantal verzwaarde onderwijsprogramma's en verzwaarde (internationale) stages. Ongeveer 5% van de studenten maakt hier gebruik van. Een mooi voorbeeld van zo'n excellentieprogramma is het Noorderpoort Meezingfestival, een meezingconcert waaraan een maatschappelijk thema is verbonden: herdenken en vrijheid. Dit festival wordt voorbereid en uitgevoerd door studenten die zich extra willen inzetten en hard willen werken om hun talenten te ontwikkelen. Dit kleine groepje 'excellente voortrekkers' kan een inspirerende voorbeeldrol vervullen voor andere studenten van de opleiding én voor leerlingen van de basisscholen die aan het meezingfestival meedoen. In dit project krijgen de vakken burgerschap, geschiedenis, Engels, muziek en beeldende vorming expliciet aandacht en wordt met name de pedagogische taak van het onderwijs belicht: kunst en cultuur wordt ingezet om studenten en kinderen te vormen.

- ***Actief en interactief leren door uitdagende didactiek***

Studenten worden uitgedaagd een actieve rol te spelen in het verwerven van kennis, inzicht en vaardigheden en in werkhouding. Als middel om deze leerdoelen te bereiken worden digitale mogelijkheden ingezet en benut. Deze didactische aanpak is activerend in de verschillende onderwijsactiviteiten van het curriculum van de opleiding en bestaat uit een variatie in werkvormen en leervormen. Studenten werken en leren met en van elkaar. Leeractiviteiten worden zowel binnen als buiten de schoolomgeving uitgevoerd. Buiten de school bijvoorbeeld op de werkplek, in verschillende vormen van afstandsonderwijs met direct contact online en E-learning.

De visie op burgerschap

Het opleiden van studenten tot wendbaar vakmanschap betekent ook aandacht hebben voor persoonlijke ontwikkeling tot actief burgerschap. Burgerschapsvorming is bij Noorderpoort gericht op het zelfbewust, actief en verantwoordelijk participeren van studenten als burger in een dynamische samenleving. Burgerschapsvorming heeft invloed op de ontwikkeling tot vakman of vakvrouw en de ontwikkeling als werknemer heeft invloed op de groei in burgerschap. Tijdens de opleiding kunnen studenten op verschillende manieren met aspecten van burgerschap bezig zijn. Voorbeelden zijn: themaweken en projectdagen, groepslessen en schooldebatten, opdrachten in de wijk en de praktijk, buitenlandse studiereizen en humanitaire reizen, buitenlandstages en online activiteiten. Een bewezen werkzaam concept is 'stArtshot', het project waarmee burgerschap in Stadskanaal wordt vormgegeven. Tijdens burgerschapsthemadagen wordt onder andere kunst en cultuur ingezet om studenten burgerschapscompetenties aan te leren. Straks vertel ik meer over deze waardevolle onderwijsvorm.

In relatie tot de vier eerder genoemde dimensies van burgerschap (de politiek-juridische dimensie, de economische dimensie, de sociaal-maatschappelijke dimensie en de dimensie vitaal burgerschap) noemt het visiedocument een aantal specifieke accenten, de zoge-

heten 21e-eeuwse vaardigheden: ondernemend gedrag, vitaal burgerschap (onder andere sport, voeding), maatschappelijke actualiteit in school en opleiding, duurzaam in samenwerking en kritisch denken (onder andere het kunnen omgaan met de wereld van informatie en meningsvorming).
De studenten ontdekken binnen hun burgerschapsprogramma of ze ondernemende kwaliteiten hebben en welke dat zijn. Daarbij wordt gebruik gemaakt van verschillende uitdagende leeractiviteiten. Voor studenten die deze eigenschap willen ontwikkelen lopen de mogelijkheden uiteen van een doorlopende leerlijn in ondernemerschap, een aanbod in keuzedelen gericht op ondernemend gedrag en ondernemerschap tot een verzwaard programma ondernemerschap als onderdeel van excellentie.

Ten aanzien van vitaal burgerschap streeft Noorderpoort ernaar dat studenten een actieve levensstijl ontwikkelen en heeft daarom de ambitie om 5% van het onderwijsprogramma binnen bol-opleidingen in te richten met bewegen en sport. Dit vitaliteitsprogramma voor studenten vindt gedurende de hele bol-opleiding plaats en verschuift van georganiseerde activiteiten naar een sportportfolio. Ook voor bbl-studenten wordt een aantrekkelijk vitaliteitsprogramma geboden. De vormgeving van vitaal burgerschap is apart uitgewerkt.
De ontwikkeling van kritische denkvaardigheden is essentieel voor burgerschapsparticipatie. Noorderpoort stimuleert dan ook de meningsvorming van studenten over actuele maatschappelijke vraagstukken, opdat zij zich bewust worden van hun eigen gedrag en opvattingen en zich leren verplaatsen in perspectieven van anderen.

Burgerschapsontwikkeling valt onder de verantwoordelijkheid van het hele onderwijsteam. Binnen elk onderwijsteam is minimaal één docent bevoegd voor het vak burgerschap of heeft hiervoor een professionaliseringstraject gevolgd. Ook andere medewerkers binnen de school en in het leerbedrijf (stage) hebben hierin een rol. Teams binnen de scholen bepalen hoe burgerschapsvorming wordt ingevuld en vormgegeven op de vier burgerschapsdimensies met de bijbehorende Noorderpoortaccenten en leggen dit vast. Elke school biedt op deze manier stimulerende onderwijsactiviteiten op het gebied van burgerschap, die zowel inhoudelijk als in aanpak en leeromgeving passen bij de studentenpopulatie, de leerweg, het niveau en de identiteit van de school.
Elke student blijft zich gedurende zijn beroepsopleiding ontwikkelen op het gebied van burgerschap. Het stimuleren van inspanning en ontwikkeling in burgerschap is deel van het gehele opleidingstraject, ook bij doorstroom naar een vervolgopleiding. Studenten reflecteren op hun ontwikkeling en worden hierin begeleid.

Burgerschapsontwikkeling is een leven lang leren, is belangrijk voor de vorming van de individuele student en draagt bij aan een positief leerklimaat in de school. Burgerschap zit als het ware in het DNA van de school.

(Noorderpoort, 2016; Noorderpoort, Strategisch plan 2016-2020, onderlegger, 2016)

De visie in relatie met een pedagogisch bewustzijn

Een sterke pedagogische visie is altijd in ontwikkeling en onmisbaar bij het ontwerpen van goed (burgerschaps)onderwijs (HOLMAN, 2012). Daarom is in het Practoraat Burgerschap expliciet aandacht voor de ontwikkeling van een sterk pedagogisch bewustzijn bij docenten. En hier begint mijn persoonlijke betoog, waarvan ik hoop dat het een bron van inspiratie is voor iedereen die met kinderen en jonge mensen werkt.

Maar eerst wil ik een toelichting geven op de muziek die u zojuist hoorde en op de illustratie die u hier ziet: *Carmina Burana* is een middeleeuws manuscript dat door Carl Orff op muziek is gezet. Het verhaal gaat over het Rad van Fortuin. Onderaan het wiel wordt het noodlot beklaagd. Daarna komt de lente, waarin de natuur en de liefde tot bloei komen. Bovenaan het wiel ligt de hoofdpersoon in de armen van de koningin van Engeland en heeft zijn doel, het koningschap, bereikt. Daarna gaat het weer bergafwaarts en begint het hele verhaal van voren af aan. Als metafoor betekent het voor mijn persoon en mijn werk: stel jezelf doelen, leef en geef nooit op want alles heeft een cyclus, je bent nooit klaar. Dit geldt in het bijzonder voor de menselijke ontwikkeling waar de opvoeding een essentieel onderdeel van is. Ik wil duidelijk stellen dat de pedagogische kerncriteria in dit verhaal – hoewel verteld vanuit mijn beroepssituatie bij Noorderpoort met jongeren van 15 tot 21 jaar – gelden voor alle kinderen van alle leeftijden, ook voor (bijna) volwassen 'kinderen'. Ontwikkeling is een continu proces dat begint bij de geboorte en nooit stopt. Het wiel heeft nog een andere betekenis. Ik denk aan het wiel van de boeddhistische leer: *afhankelijk van waar de leerling is, kan de leraar op elke plaats beginnen en in elke les héél*

het wiel draaien. Burgerschapsvorming vindt voortdurend plaats, zoals in kleine corrigerende opmerkingen, in een compliment, in het netjes en schoon houden van de omgeving, in het creëren van een veilige leeromgeving en in het goed omgaan met elkaar. Burgerschap verbindt op omvattende, dynamische en organische wijze steeds weer alle aspecten in een pedagogische relatie met elkaar. Burgerschap is daarom een opdracht en zal niet compleet zijn wanneer het alléén als vak, geroosterd in één of twee lesuren per week, wordt onderwezen.

Persoonlijke achtergrond

"Als je een schip wilt bouwen, roep dan geen mannen bij elkaar om hout te verzamelen, het werk te verdelen en orders te geven. In plaats daarvan, leer ze verlangen naar de enorme eindeloze zee."
(Antoine de Saint-Exupéry, Frans schrijver 1900-1944)

Als dirigent en zangpedagoog én als docent in de vakken muziek, drama, burgerschap en Nederlands aan Noorderpoort Beroepsonderwijs in Stadskanaal, merken mijn studenten dat ik – binnen zekere grenzen – het experiment, het nieuwe, niet schuw. Elementen uit bestudeerde methoden en ideeën van mijzelf en anderen probeer ik uit, maar zonder mijn uitgangspunten te verloochenen. Dat leidt tot een sterke integratie van het nieuwe in het reeds aanwezige. Mijn liefde voor het leraarschap is gebaseerd op de liefde voor het werken met mensen en de overtuiging dat mensen goed zijn. Het is voor mij een uitdaging om mensen te inspireren en te begeleiden zodat ze het beste uit zichzelf en hun samenspel halen. Een positieve sfeer, avontuurlijkheid, (musische) bevlogenheid, traditie, enthousiasme, doorzettingsvermogen en gevoel voor humor zijn voor mij belangrijke ingrediënten om lessen en projecten tot een succes te maken.

Als docent en opvoeder wil ik inspireren en een voorbeeld zijn. Ik stel de student boven de leerstof. Zo voel ik dit, zo heb ik dit geleerd, zo heb ik in de 35 jaar van mijn professionele loopbaan ervaren wat goed is, wat 'werkt' en wat 'niet werkt'. Soms denk ik dat ik het allemaal wel weet en soms zijn er momenten dat ik twijfel.

Inspiratie

"Er zijn geen slechte koren, er zijn alleen slechte dirigenten." (Kurt Thomas)

Wat mij als docent en pedagoog vooral inspireert, zijn twee dingen: liefde en plezier. Ik geloof in de liefde voor de mens, voor het kind. Elk kind is als goed mens geboren, is in staat liefde te ontvangen en kan leren om liefde door te geven. Deze liefde voor de mens, voor het kind, is een uitgangspunt dat in mijn omgang met mensen een eerste levensbehoefte is. Liefde is wederkerig. Het geven van liefde verdient zich terug omdat een kind dat liefde krijgt liefde teruggeeft. Een soort 'wet van behoud van energie'.
Plezier is evenals liefde een wederkerig fenomeen: wie lacht, doet lachen. Plezier is aanstekelijk. Al speelt humor zeker een rol, plezier ontstaat niet alleen in grappen. Het gaat ook om het plezier dat studenten hebben in je lessen, in de school en in het leven in het algemeen. Het werkelijke plezier ontstaat als alle pedagogische criteria – die ik straks zal benoemen – aanwezig zijn en in balans zijn. Plezier heeft ook te maken met liefde voor het vak, de materie waar je blij van wordt. Een mens moet kunnen kiezen uit dingen waar hij blij van wordt. Daarom moet de student altijd boven de leerstof worden gesteld.

Er wordt vaak gemopperd op 'de jeugd van tegenwoordig'. Ik vind dit niet terecht. Uiteraard zijn veel menselijke eigenschappen genetisch bepaald maar met opvoeding heb je grote invloed om individuen te vormen tot.... Ja, tot wat eigenlijk? Misschien wel tot weerbare, democratische burgers. Op de Pedagogische Academie maakte ik eind jaren '70 al kennis met de ideeën van Jean Jacques Rousseau (1712-1778) en de Amerikaanse filosoof en pedagoog John Dewey (1859-1952). Met Rousseau heb ik gemeen dat opvoeding en onderwijs zich niet moeten richten op het onderdrukken van de natuurlijke neigingen van het kind, maar zijn ontwikkeling en expressie juist moeten aanmoedigen. Opvoeding moet gaan over sympathie en liefde in plaats van regels en straf. Ik ben echter geen cultuurpessimist zoals Rousseau. Met Dewey heb ik gemeen dat ik een heel sociaal beeld heb van de mens. Opvoeding moet een sociaal proces zijn. Dit onderstreept het belang van de burgerschapsopdracht in het huidige onderwijs.

Uitgaande van het goede in de mens zijn de mogelijkheden tot 'maakbaarheid van individuen' en dus van 'maakbaarheid van de maatschappij' groot. En dit maakt de verantwoordelijkheid die je hebt als pedagoog enorm!

De quote van Antoine de Saint-Exupéry die ik net aanhaalde, vertelt ons dat opvoeding moet aansluiten bij de interesses en aanleg van het kind, maar ook dat je die interesses kunt aanwakkeren en sturen. Het citaat van koorpedagoog Kurt Thomas lijkt een beetje te neigen naar de opvatting van Rousseau. Goede eigenschappen in de mens kunnen grondig verpest worden door zijn omgeving. Maar Thomas kijkt verder. Hij geeft aan dat je als docent ongekende invloed hebt. Learning by doing, empirisme ten top! De opvattingen van John Dewey hebben mij daarom vanaf het begin geïnspireerd. Mijn opvatting richt zich op een functionele verhouding tussen de twee extremen nature (menselijke eigenschappen die bepaald worden door aanleg) en nurture (menselijke eigenschappen die bepaald worden door de opvoeding). Functioneel denken geeft samenhangen en relaties aan (PEURSEN, 1976).

Een pedagogische opdracht

"Opvoeden en onderwijzen is niet slechts het vullen van een vat, maar het ontsteken van een vlam." (Plutarchus, Griekse wijsgeer)

- ***In relatie tot mijn werk***

Als docent wil ik inspireren. Dat kan alleen als je van het vak houdt én van de studenten. Zoals ik al eerder heb gezegd, is mijn liefde voor het docentschap gebaseerd op de liefde voor het werken met mensen en de overtuiging dat mensen goed zijn. De opdracht die mij als pedagoog is toevertrouwd, is het geven van liefde. Hiervoor moet je als pedagoog een veilige omgeving bieden waarin jongens en meisjes fouten kunnen en durven maken. Waarin ze leren omgaan met grenzen en vrijheid. Waarin ze hun talenten leren kennen en uitdagingen leren aangaan. Waarin ze leren van zichzelf te houden. Waarin er aandacht is voor persoonlijkheids- en identiteitsvorming. Een toekomstig burger moet staan voor wie hij is en moet zelf keuzes kunnen maken te midden van een dynamische maatschappij met een scala aan meningen en normen en waarden. Hij moet kunnen omgaan met zingeving, vrijheid, verantwoordelijkheid en verbondenheid. Hij moet communicatieve vaardigheden ontwikkelen waardoor hij leert respectvol met zijn medeburgers om te gaan. Zo kan hij uiteindelijk uitgroeien tot een volwassen persoonlijkheid die op zijn beurt de liefde weer kan doorgeven aan een volgende

generatie. Als dit alles in balans is, zal de student met plezier naar school gaan. Dit is een voorwaarde: wie niet met plezier naar school komt, sluit zich af en is niet toegankelijk. Opvoeding zal dan niet effectief zijn.

Eén van de meest fundamentele eigenschappen van een docent is dat hij in staat moet zijn om door ongewenst gedrag heen te kijken. Pubers zijn op zoek naar hun identiteit. Hierin moeten zij begeleid worden opdat ze zich bewust worden van hun talenten. Uiterlijke vorm (bijvoorbeeld ongewenst gedrag) komt vaak niet overeen met de innerlijke intentie van de leerling.

- ***In relatie tot de maatschappij***

Burgerschapscompetenties, ook wel maatschappelijke competenties genoemd, zijn niet alleen op individueel niveau van betekenis, maar vertegenwoordigen ook een collectief belang en vormen daarmee een expliciet geformuleerd doel van het onderwijs (DIJKSTRA, SOCIALE OPBRENGSTEN VAN ONDERWIJS, 2012). In mijn taak als docent ben ik zoals Dewey stelt, *een dienaar van de samenleving* (BERDING, 2011, P. 35) en heb ik te maken met de eisen die de maatschappij stelt aan de groep toekomstige volwassenen. Maatschappelijke productiviteit en maatschappelijk rendement behoeven zeker aandacht maar mogen hier niet op de eerste plaats staan. Integendeel: wat centraal moet staan is de ontwikkeling van het individu. Maar dan wél met een sterke verwijzing naar 'het algemeen belang'. Anders kweken we onuitstaanbare egoïstische individuen die geen liefde- en respectvolle verbinding met hun omgeving hebben. Sociale betrokkenheid ontstaat niet vanzelf, daar moet je je als opvoeder goed bewust van zijn. Die betrokkenheid zal actief gevormd moeten worden. De Winter spreekt van *maatschappelijke opvoeding* (DE WINTER, 2011). Hier zie ik met Dewey het kind als een *sociaal individu* (BERDING, 2011, P. 27) en de maatschappij als een *organische vereniging van individuen* (BERDING, 2011, P. 27). In de ontplooiing van het kind tot zelfredzaam burger zijn geestelijke vrijheid en principiële gelijkwaardigheid een belangrijk issue. Er moet aandacht zijn voor de totale mens. Daarom wil ik als opvoeder streven naar een *harmonische integratie van cognitieve, affectieve en psychomotorische doelstellingen* (STANDAERT & TROCH, 1982, P. 17). Zo kan elk kind een belangrijke bijdrage leveren aan de dynamische, voortdurend aan veranderingen onderhevige maatschappij. Maar dat moet wel een vrije samenleving blijven. Dus is het belangrijk als pedagoog te zorgen voor ...*voldoende bereidheid en vermogen om deze samenlevingsvorm te ondersteunen en te reproduceren* (DE WINTER, 2011) waardoor de democratische gezindheid gewaarborgd blijft voor toekomstige generaties. Voor mijn opdracht als pedagoog betekent dit een verantwoordelijkheid om het *sterk verwaarloosde algemene belang* (DE WINTER, 2011, P. 92) als opvoedingsdoel niet te vergeten. In Dewey's gedachtegoed zien we al drie belangrijke pijlers die deze opvatting ondersteunen: ervaring, transactie en participatie. Een student moet leren om mee te doen. Hij moet leren dat hij invloed kan uitoefenen op de maatschappij. De ideale vorm van participatie bestaat uit meedoen en mee vormgeven (DE WINTER, 2011). Interessant is in dit verband het pleidooi van professor Beishuizen in zijn inaugurele rede voor het organiseren van *Communities of Learners* (BEISHUIZEN, 2004) in het voortgezet onderwijs ten einde een grotere betrokkenheid van studenten te bewerkstelligen.

De nieuwe beweging die zich momenteel in onderwijsland voordoet als een reactie op het competentiegericht leren wordt door Berding

omschreven als *pedagogisch sociaal-constructivisme* (BERDING, 2011, P. 17). Dit idee benadrukt de actieve rol van de student bij het verwerken van informatie en bij het verwerven van kennis en vaardigheden. Sociale processen spelen hierbij een belangrijke rol. Als onderwijsstroming gaat het constructivisme ervan uit dat mensen zelf betekenis verlenen aan hun omgeving. Als pedagoog en organisator van burgerschapsprojecten moet ik natuurlijk wel [...] *pedagogisch relevante en verantwoorde keuzes [te] maken over wat aan de nieuwe generatie zal worden gepresenteerd; niet alles is geschikt of van belang* (BERDING, 2011, P. 18).

Als leraar gebruik ik onder andere kunst, cultuur en sport om mijn studenten voor te bereiden op hun plaats in de dynamische Nederlandse maatschappij. Als studenten in aanraking komen met cultuur, sport, politiek en andere aan de samenleving gerelateerde activiteiten zal de ontwikkeling van de student en zijn of haar beroepswens gaan samenhangen met de ontwikkeling als burger in de samenleving. Het domein van de kunsten sluit op voorhand niemand buiten, is niet specifiek aan een bepaalde groep voorbehouden en bewerkstelligt grote betrokkenheid tussen studenten onderling (HOLMAN, 2012). *Onder het leidend beginsel van cultureel burgerschap schetst de Raad van Cultuur een tijdpad naar meer kunst- en cultuurparticipatie in de meest brede zin van het woord. Met het begrip cultureel burgerschap wil de Raad recht doen aan het toegenomen belang van culturele praktijken en instellingen in de samenleving en aan de gegroeide vervlechting van politiek, economie en cultuur* (CULTUUR, 2007).

- ***In cultureel-historisch verband***

"Als we vandaag onderwijzen zoals gisteren, beroven we onze kinderen van morgen." (John Dewey)

Er is altijd een relatie geweest tussen de toestand in de wereld en opvoeding. Pedagogen als Rousseau, Dewey en Langeveld hebben in de loop van de geschiedenis pedagogische hervormingen ontwikkeld als reactie op sociale en politieke misstanden. De cultuur van het huidige jeugdland kent een merkwaardig probleem: die van de zogenaamde dialectiek der leefwerelden. Dit betekent dat de kinderwereld en de volwassenenwereld van elkaar gescheiden zijn geraakt. Dat is niet goed. *Het kind moet voor zijn persoonsvorming toegang hebben tot de volwassene in diens gevoels- en denkleven* (LANGEVELD).
De Raad van Cultuur schetst een samenleving die onder druk staat (CULTUUR, 2007). Burgers zijn ontevreden, onzeker en hebben vaak weinig begrip en respect voor elkaar. Deze naar binnen gerichte houding is een gevaar voor democratie, vrijheid en tolerantie. Frans Timmermans (2015) schreef als vicevoorzitter van de Europese Commissie na de terroristische aanslagen in januari 2015 in Parijs een krachtig pleidooi voor verbondenheid in zijn pamflet *Broederschap*.

De Raad van Cultuur pleit voor meer kunst- en cultuurparticipatie, om politiek, economie en cultuur meer met elkaar te verweven. Hierin kan en moet het onderwijs verantwoordelijkheid nemen. Dat vindt ook Alexander Rinnooy Kan (van 2001 tot 2012 voorzitter van de Sociaal Economische Raad, SER) die bij zijn installatie als voorzitter van de SER 'nationale participatiestrategie' bepleitte. *Het doel daarvan is nieuw zelfvertrouwen te vestigen, uitgedragen door*

weerbare burgers die dankzij een voortdurend proces van onderwijs en scholing de weg weten te vinden in een veranderende wereld (CULTUUR, 2007).

Onderwijs en opvoeding vormen volgens De Winter de remedie tegen wat hij noemt democratisch tekort (DE WINTER, 2011). Alle opvoeders moeten volgens De Winter *flink wat ambitieuzer worden als het om sociale, maatschappelijke en globale doelen van opvoeding gaat* (DE WINTER, 2011). Ik ben het met hem eens. Eén van de opvoeders over wie hij het heeft, ben ik: mijn bescheiden bijdrage kan zijn dat ik in mijn relatie met jonge mensen verbindingen kan leggen naar democratie en samenleving. Dát is mijn opdracht. Dat doe ik nu door in mijn onderwijs aan jeugdigen kunst- en cultuurparticipatie te verbinden aan burgerschapsprojecten. Dat doe ik straks door als practor een bijdrage te leveren aan een stevige positie van ons burgerschapsonderwijs.

Pedagogische kernprincipes

"Het mag eigenlijk in één woord een wonder genoemd worden dat de moderne onderwijsmethoden de heilige onderzoekende nieuwsgierigheid nog niet volledig verstikt hebben; want afgezien van de stimulering is het vooral de vrijheid waaraan dit tere plantje behoefte heeft. Zonder deze gaat het onherroepelijk te gronde." (Albert Einstein)

"De moeilijkste opgave voor de leraar is de leerling het plezier in het leren niet te bederven." (Bertrand Russel)

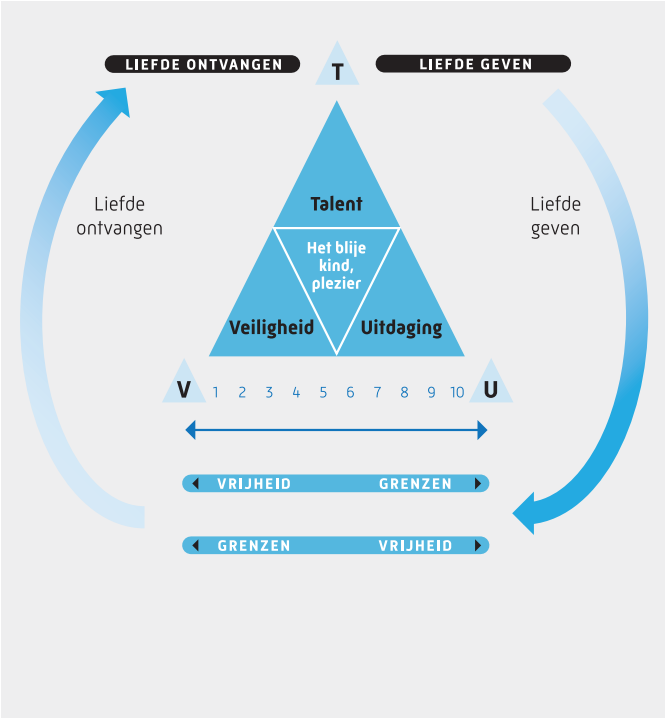

Figuur 6. Pedagogische kernprincipes (HOLMAN, 2012).

Ik heb de kernprincipes voor het organiseren van een pedagogische omgeving en voor het pedagogisch handelen samengebracht in een schema. Niet geheel toevallig staan de twee aspecten die mij primair inspireren (liefde en plezier) hierin op een cruciale plaats. Ik zal de kernprincipes een voor een toelichten en de onderlinge samenhang verduidelijken.

Liefde

Dit principe omarmt het hele schema. Het kind moet weten dat het ertoe doet. Het moet zich welkom voelen, het moet weten dat we om hem geven. De pedagoog/opvoeder heeft respect voor het kind. Zo leert het kind respect te hebben voor zijn omgeving, wat ook het sociale, algemene belang ten goede komt. Liefde verbindt zich aan alle andere kernprincipes, ook het aangeven van grenzen is liefde. De Japanse pedagoog Toshiro Kanamori verwoordt het zo: *"Kijk naar kinderen, ga naar ze toe, buig naar ze en luister naar ze"* (MEULEMA, 2012).

Plezier

Plezier is het middelpunt van het schema, het vormt het hart. Dit is het kernprincipe dat het kind centraal stelt. Het ontstaat als alle andere voorwaarden/kernprincipes aanwezig zijn. Zonder plezier zal het kind minder ontvankelijk voor opvoeding zijn en minder graag naar school gaan. Plezier raakt aan het gevoel van *graag* en *blij*. Pedagogiek die het kind de vraag stelt "waar word je blij van?" (beroepskeuze!) stelt de student centraal. Deze vraag en het antwoord erop van de student maken plezier zichtbaar, niet onbelangrijk volgens Kanamori, omdat ...*kinderen zich in een groep vertrouwd voelen en voor hun gevoelens uit durven komen* (MEULEMA, 2012). Waar plezier ontbreekt, ontstaat tegenzin. Daarom is het belangrijk overeenkomstig Rousseaus vrijheidspedagogiek, aan te sluiten bij de interesses van het kind. In dit verband is het denkmodel *The Golden Circle* van Simon Sinek (2012) interessant. Hij vertelt ons dat wanneer we invloedrijk willen zijn, we moeten beginnen met de waaromvraag. Het model spreekt mij aan omdat het voor mij een bevestiging is: de Golden Circle begint bij de klant en niet bij het product, mijn pedagogische visie begint bij de leerling en niet bij de lesstof.

Talent, Veiligheid en Uitdaging

Het is belangrijk een balans te vinden tussen *Talent, Veiligheid en Uitdaging* (T,V,U). Ieder kind heeft talenten, elk weer op een ander gebied. Het kind moet zijn talenten ontdekken en leren hoe ze te ontwikkelen. Daar wordt het blij van. Daarvoor moet het uitdagingen leren aangaan en niet teveel in de 'luie', gemakkelijke, veilige hoek blijven zitten. Maar te veel uitdaging en te weinig veiligheid is ook niet goed: dan verdwijnt het plezier en het zelfvertrouwen van het kind en worden zijn talenten niet ontwikkeld. Het kind moet net zoals Emile (ROUSSEAU, 1980) *worden uitgedaagd om zijn eigen krachten en vermogens vol te beproeven en effectief te gebruiken. Alleen zó zal hij het leven smaken, zal hij innig voelen dat hij bestaat en voelen dat het goed is te bestaan*. (JEUNHOMME, 2012). Er schuilt overigens een gevaar in het benoemen van talenten: de docent moet een goed evenwicht zien te vinden bij het geven van complimenten. Te weinig complimenteren is niet goed, maar te veel ook niet. Je moet de student altijd een realistisch beeld geven van zichzelf, anders kan hij zichzelf gaan overschatten en wordt hij uiteindelijk teleurgesteld in zijn verwachtingen.

De balans in de driehoek Talent-Veiligheid-Uitdaging heeft veel met plezier te maken, het is een belangrijke voorwaarde. Als je je onderwijs zo organiseert dat het kind hetgeen hij moet leren, ook wíl en kán leren, sluit je aan bij de wens, de capaciteit en de ontwikkeling. In Rousseaus vrijheidspedagogiek heet dit ontwikkelingsadequaat . Aardig om in dit verband te noemen, is de tip die de Nederlandse ruimtevaarder André Kuipers tijdens een lezing aan mijn studenten gaf. Hij adviseerde ze hun talent goed te ontwikkelen en leerde ze daarvoor een eenvoudige maar doeltreffende methodiek: als je

gelukkig wilt worden, volg dan de vier D's. Dromen, Denken, Doen, Doorzetten (KUIPERS, 2012). De eerste D heeft veel te maken met plezier: waar droom je van? Waar word je blij van? In het mbo worden zaken als talent, veiligheid en uitdaging voornamelijk benoemd in relatie tot praktische zaken als beroepskeuze. Bij veiligheid gaat het vooral over fysieke veiligheid. En zo hoort het ook in een beroepsopleiding zou je zeggen, maar het is wel eenzijdig. Ik vind dat opvoeden tot persoonlijkheids- en burgerschapsvorming meer geïntegreerd moet worden in het hele systeem van de school.

Vrijheid en Grenzen

Ook is het belangrijk een juiste, evenwichtige balans te vinden tussen vrijheid en grenzen. Vrijheid is nodig om de *heilige, onderzoekende nieuwsgierigheid* (EINSTEIN) ruimte te geven. Dewey spreekt in zijn pedagogische geloofsbelijdenis van *intellectuele nieuwsgierigheid, alertheid, initiatief en betrokkenheid* (BERDING, 2011, P. 33).

Vrijheid en grenzen staan in directe relatie tot veiligheid en uitdaging. Veiligheid en uitdaging hebben beide vrijheid nodig, maar ook begrenzing. De opvoeding moet hierin begeleiden. Rousseaus vrijheidspedagogiek zegt in dit verband dat je het kind moet loslaten, maar tegelijkertijd moet inperken in een *orde die vrijheid mogelijk maakt* (JEUNHOMME, 2012). Rousseau wijst ons op de gevaren van *zelfoverschatting en zelfonderschatting. Het kind moet door de volwassene in een consequente orde geplaatst worden en in de loop van de opvoeding de plaats van zijn effectieve vrijheid leren voelen en kennen* (JEUNHOMME, 2012).

Kinderen moeten *nee* leren zeggen in bepaalde situaties, maar moeten ook een nee leren accepteren van anderen. Uit onderzoek (DE WINTER, 2011) blijkt dat kinderen die te veel begrensd worden en weinig ontwikkelingsruimte krijgen te weinig zelfstandigheid zullen ontwikkelen. Kinderen die te veel vrijheid krijgen (nooit een *nee* te horen krijgen) en daardoor zichzelf als middelpunt van de wereld zien, ontwikkelen te weinig sociale betrokkenheid (DE WINTER, 2011). De Winter maakt onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid (naar analogie van een theorie van Isaiah Berlin). *Negatieve vrijheid heeft betrekking op de begrenzing door anderen terwijl positieve vrijheid gaat over inhoudelijke invulling van het leven* (DE WINTER, 2011). De Winter stelt vast dat de overheid in het huidige jeugd- en opvoedingsdebat vooral de negatieve vrijheid wil beperken. Angst en bezorgdheid zijn drijfveren. Het pleidooi van De Winter is dat we met jonge mensen in gesprek moeten gaan over positieve vrijheid. Een goed burgerschapsprogramma kan hieraan bijdragen. De balans tussen vrijheid en grenzen wordt niet alleen aangegeven door overheid en opvoeders, kinderen moeten zelf ook leren om grenzen te stellen. Sociale vaardigheid en juiste communicatie maakt jongeren weerbaar tegen negatieve invloeden (DE WINTER, 2011).

De realisering van de pedagogische opdracht

De individualisering van onze samenleving heeft ertoe geleid dat het terrein van de opvoeding voornamelijk het exclusieve terrein is geworden van ouders en opvoedingsexperts (DE WINTER, 2011).
Onze maatschappij is steeds pluriformer geworden en daarmee ook de opvattingen over opvoeding en pedagogisch handelen, er is minder eenduidigheid over opvoeding dan vroeger. Bij de buurt, het verenigingsleven en scholen is daardoor terughoudendheid ontstaan ten aanzien van pedagogisch handelen (BOEKHOUD, 2011).

Deze terughoudendheid is niet goed. Scholen moeten hun verantwoordelijkheid in de pedagogische relatie met hun studenten serieus nemen. De samenleving is complexer dan ooit. Daardoor is het voor jongeren niet gemakkelijker geworden om op te groeien en zelfstandig keuzes te maken. Om te leren omgaan met vrijheid en grenzen hebben zij hebben een krachtige pedagogische relatie nodig waarin zij hun talenten kunnen ontdekken en ontplooien.

In deze pedagogische relatie moet overigens rekening worden gehouden met een veranderende leeromgeving. De school is niet langer de exclusieve leeromgeving, maar vooral een *inrichting waar het leren van jongeren wordt gecoördineerd, gestimuleerd en begeleid* (WIJNGAARDS G. , 2007). Wijngaards pleit voor het principe van *Blended Learning, waarmee wordt bedoeld een mix van soorten leerprocessen, didactische strategieën, vormen van communicatie en de beschikbare media binnen de verschillende leeromgevingen* (WIJNGAARDS G., 2007). Er wordt dus niet meer automatisch alleen maar in het klaslokaal geleerd. ICT en de inzet van Web 2.0-toepassingen[3] verbinden informeel leren aan formeel leren. Hierin pleit Wijngaards voor een vorm van gedeeld eigenaarschap met betrekking tot de elektronische omgeving: co-productie en co-creatie leidt tot co-ownership en dus tot een grotere betrokkenheid (BOTTEMA, FRANSEN, GOOZEN, SWAGER, & WIJNGAARDS, 2010).

In de onderwijskunde worden vaak drie niveaus onderscheiden: het macroniveau (de maatschappelijke invloeden die het onderwijsbeleid bepalen), het mesoniveau (de concrete school als organisatie) en het microniveau (de directe interacties tussen docent en studenten) (STANDAERT & TROCH, 1982). Het net door mij uitgelegde concept van

Talent, Veiligheid en Uitdaging in een evenwichtige balans van Vrijheid en Grenzen, uitgaande van de Student (Plezier) en ingebed in Liefde, moet op vooral op microniveau plaatsvinden. Op dit niveau spelen zich processen af binnen het kader van het pedagogisch gebeuren. Het macro- en mesoniveau moeten zorgen voor de voorwaarden in de organisatie. Daar moet het onderwijs georganiseerd worden in de richting van een pedagogisch hervormde omgeving waarin de student centraal staat. De traditionele school waar de docent centraal staat, is niet meer van deze tijd.

Burgerschapsvorming kan hierin het voortouw nemen omdat het eigenlijk al als een rode draad gedurende de hele schoolloopbaan aanwezig is, vooral als het ook in projecten wordt aangeboden. Daarin worden werkvormen gebruikt die het puberende brein activeren zoals drama, muziek, beweging, visuele middelen en theater. Onderzoek heeft aangetoond dat alleen maar luisteren naar de docent niet werkt voor pubers omdat de gebieden in het brein die de taal waarnemen en de gebieden die nodig zijn om bepaalde handelingen uit te voeren nog niet met elkaar verbonden zijn (JOLLES, 2009).

De burgerschapsactiviteiten leggen verbindingen binnen de school als sociale omgeving, maken de school zichtbaar voor de samenleving en maken de samenleving zichtbaar in de school. Burgerschap gaat ook over het *omgaan met vrijheid en grenzen* (MBO-RAAD, 2011). In de projecten vindt kennisontwikkeling plaats in de context van betekenisvolle activiteiten die zijn aangepast aan de kennisontwikkeling van de leerling. Het kennisaanbod is ook telkens zeer actueel en flexibel. Zo kan burgerschap, door de manier waarop het wordt georganiseerd binnen de school, een instrument zijn voor pedagogische hervorming.

3) Internetgoeroe Tim O'Reilly bedacht deze term. Rond 2001 werd het ook voor de doorsnee gebruiker mogelijk om informatie te uploaden en niet enkel te downloaden. Hiermee werd het internet een interactief medium.

Ook stageactiviteiten kunnen een rol van betekenis spelen in de pedagogische hervorming omdat tijdens een stage de schoolkennis in een andere context wordt toegepast dan waarin zij is aangeleerd. Stage en burgerschap hebben in het onderwijs een positieve invloed op de interesse van de leerling en op de transfer en het beklijven van kennis (JEUNHOMME, 2012).

Voor docenten is het een uitdaging de talenten van de student te ontdekken. De aandacht moet echter niet alleen gericht zijn op mogelijke talenten als vakman of vakvrouw, maar ook op talenten die meer op het persoonlijke vlak liggen. Zo helpen docenten studenten keuzes te maken met betrekking tot leven en loopbaan. Hiervoor heeft een docent niet alleen vakinhoudelijke kennis en pedagogische en didactische vaardigheden nodig, die bekwaamheid hangt ook in sterke mate af van zijn persoonlijkheid. Hij heeft een functie in het scheppen van een bepaalde sfeer door middel van voorbeeldgedrag. Onderzoek (LIEDTKA, 2009) laat zien dat studenten onbewust rekening houden met je normen en waarden als docent. Een klas weet wat je wilt, zelfs zonder dat je het zegt. Dit komt omdat hun hersenen zich automatisch en onbewust spiegelen aan jouw gedrag als leraar, hier zijn de zogeheten spiegelneuronen verantwoordelijk voor (VAN DER AVOORT, 2011). Zo kan een docent door het goede voorbeeld te geven, invloed uitoefenen op zijn studenten.

Onderzoek van Carol Dweck (DWECK, 2006) laat zien dat het beeld dat een docent heeft van een student – is hij slim of niet? – bepalend is voor diens ontwikkeling. Studenten geven eerder op als hun docent er blijk van geeft dat hij niet gelooft in hun ontwikkeling. Geloof in je leerling zal dus invloed hebben op de mate waarin hij zich bewust is van zijn potentie en mogelijkheden.
Een docent moet ook regelmatig een compliment geven. Niet alleen aan het eind van een proces, maar ook tijdens de weg er naartoe. Onderzoek laat zien dat hierdoor dopamine aangemaakt wordt. Door de aanmaak van dopamine – een neurotransmitter in de hersenen – neem je sneller dingen op, durf je meer risico's nemen en beklijft leerstof langer in het geheugen. Bovendien helpt dopamine om ons veilig te voelen (LAAR, 2007).

Relevante omgevingen

Op mijn school bemiddelt het studenten begeleiding en adviesteam (BAT) in contacten met instellingen buiten de school. Dit team houdt zich bezig met de tweedelijns begeleiding, vooral ter preventie van voortijdig schoolverlaten. De medewerkers hebben veel contacten met de zogenaamde 'derde lijn', dat wil zeggen instellingen buiten de school die een jongere verder kunnen helpen waar het voor de school ophoudt, zodat school 'school' kan blijven. Professionele zorg wordt dus verleend door professionele hulpverleners. Op deze manier kan jongeren weer perspectief worden geboden. Dat is hard nodig, want het 'weer samen naar school'-beleid van de overheid heeft geleid tot een forse concentratie van probleemjongeren in het mbo (MBO-RAAD, MBO EN JEUGDZORG BUNDELEN KRACHTEN, 2009). Twee voorbeelden van deze 'buitenschoolse zorglijnen' zijn Bureau Jeugdzorg en RENN4.

In het Manifest *Mbo en Jeugdzorg bundelen krachten* wordt beschreven hoe de mbo-sector en jeugdzorg samen de problematiek rond probleemjongeren te lijf gaan. Het mbo maakt het mogelijk dat jeugdzorgmedewerkers op school worden ingezet. *Daarvoor moet wet- en regelgeving minder knellend worden gemaakt en moeten alle betrokken instanties hun eigen belangen opzij zetten, ook het mbo en de jeugdzorg zelf. Wij doen dat door de jeugdzorg en de mbo-scholen op elkaar te laten aansluiten. Scholen en jeugdzorg gaan een verbinding met elkaar aan* (MBO-RAAD, MBO EN JEUGDZORG BUNDELEN KRACHTEN, 2009). Ik vind dit een mooi voorbeeld van het samenwerken van maatschappelijke instellingen!

RENN4, het Regionaal Expertisecentrum Noord Nederland – cluster 4, is een onderwijsorganisatie voor studenten met beperkingen in gedrag en/of psychiatrische problematiek. Op meer dan dertig locaties in Groningen, Friesland en Drenthe wordt (voortgezet) speciaal onderwijs gegeven aan ruim 2000 leerlingen van vier tot twintig jaar. Een onafhankelijke Commissie voor de Indicatiestelling besluit welke studenten tot cluster 4-onderwijs worden toegelaten of recht hebben op ambulante begeleiding. Professor Wilhelmina Bladergroen heeft als grondlegger van het LOM-onderwijs in Nederland indirect aan de wieg gestaan van RENN4 (BLINK, 2011).

- ***Ouders. De primaire pedagogische omgeving is thuis***

Tot nu toe heb ik het woord ouder nog niet gebruikt; de visie heb ik tot nu toe besproken vanuit de opvoeding in relatie tot mijn werk en de maatschappij. Echter: primair in het proces van de opvoeding staan de ouders van het kind. Ieder kind hoort thuis een basis te

hebben van een vader en/of moeder die de eerste verantwoordelijkheid dragen, die het eerste en belangrijkste voorbeeld zijn voor het kind en die zorgen voor de goede voorwaarden: een veilige basis van liefde en zorg op grond van de criteria die ik eerder noemde.
In het mbo worden ouders vaak gezien als cliënt. En ouders zien de school als middel tot scholing. Vanuit de gedachte van maatschappelijke opvoeding en de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid hiervoor zouden ouders meer betrokken moeten worden bij de school. Ook als de student achttien jaar of ouder is, zouden ouders door de school betrokken moeten blijven bij de vorderingen van hun kind, bijvoorbeeld bij beoordelingen en (onder andere buitenschoolse) activiteiten van de school. Bovendien kunnen ouders als burger en beroepsbeoefenaar een bijdrage leveren aan het onderwijs en de school. Ik denk hierbij aan oriëntatie op beroepen, het verzorgen van gastlessen en het aanbieden van stages en van projecten in het kader van burgerschap.
De Onderwijsraad heeft in het advies *Ouders als partners* (2012) een suggestie gedaan om de dialoog van ouders onderling te bevorderen. Vaste en voorspelbare oudercontacten kunnen de sociale textuur rond een klas, groep, jaar of school versterken. Deze contacten kunnen ondersteunen bij opvoedvraagstukken in de klas.

• *Het werkveld*

Het middelbaar beroepsonderwijs bereidt mensen voor op de beroepspraktijk of een vervolgopleiding. Om de aansluiting op de arbeidsmarkt te garanderen hebben scholen voor middelbaar beroepsonderwijs uitgebreide contacten met het regionale bedrijfsleven, gemeenten en maatschappelijke organisaties. Gediplomeerden die verder willen leren, stromen door naar een vervolgopleiding binnen de eigen school of in het hbo. Bij alle opleidingen in het mbo staat de aansluiting met de praktijk voorop (WEBSITE VAN DE MBO-RAAD, 2012).
Het werkveld is nauw betrokken bij het beroepsonderwijs. Het leidt op en examineert. Voor de student is het werkveld een bron van ervaring als beginnend beroepsbeoefenaar. Vertegenwoordigers van het werkveld komen ook op school. Zij verzorgen gastlessen en fungeren als stagebegeleider. Ze hebben dus evenals de docent een voorbeeldfunctie. De mate waarin het werkveld zich bewust is van het normatieve en ethische aspect van de beroepsvorming en maatschappelijke vorming verschilt per branche en bedrijf. Veel instellingen beseffen dat begeleiding tot vakmanschap samengaat met zorg en verantwoordelijkheid voor de opvoeding en vorming. Maar het komt ook voor dat een stageadres na een voorval het contract met de leerling beëindigt. Hiermee wordt de verantwoordelijkheid voor de opvoeding weer teruggelegd bij de school. Afstemming over zulke zaken vindt onder andere plaats tijdens stagebezoeken en werkveldmiddagen.

• *Burgerschap... de school in de maatschappij, de maatschappij in de school!*

StArtshot is de naam van burgerschapsprojecten op mijn school (Noorderpoort Beroepsonderwijs Stadskanaal), waar in kunst ('Art'), cultuur en sport worden ingezet om studenten burgerschapscompetenties aan te leren. Zo hopen we ze een goede 'start' mee te geven in de maatschappij. StArtshot vindt driemaal per jaar plaats en is gericht op oriënteren, exploreren en participeren, waarbij zoveel mogelijk wordt geprobeerd een verbinding tot stand te brengen tussen de student, de school en de maatschappij. Gedurende deze dagen nemen studenten deel aan een scala van workshops, excur-

sies, gastlessen, voorstellingen en projecten, zowel in het eigen schoolgebouw als op locatie in Stadskanaal en omgeving. De activiteiten bestaan (indien mogelijk) uit een voorbereidend of theoretisch gedeelte, waarbij de deelnemende studenten van tevoren kunnen nadenken en praten over het onderwerp (dit gebeurt d.m.v. lesmateriaal en een nieuwsbrief), een beschouwend of receptief gedeelte waarbij ze diverse kunstuitingen ervaren, een (re)productief of praktijkgedeelte waarin ze actief ervaren hoe het is om al dan niet kunstzinnig met een bepaald thema bezig te zijn en een reflectief gedeelte waarin ze na afloop de activiteit en het onderwerp evalueren.

De stArtshotactiviteiten hebben in de afgelopen zeven jaar geleid tot een schat aan 'buitenschoolse contacten'. Er is een netwerk ontstaan van contacten met maatschappelijke instanties, cultuuraanbieders, andere scholen, lokale verenigingen en bedrijven. Dat is een waardevol gegeven omdat in jeugdland een pedagogisch gevaar op de loer ligt van *in zichzelf gekeerde jeugdinstituties met sterk intern gerichte educatieregime* (Lea Dasberg) (JEUNHOMME, PEDAGOGISCHE GRONDSLAGEN (1), 2012).

Een lijst van pedagogische kerncriteria

Op grond van het voorgaande heb ik een lijst van pedagogische kerncriteria opgesteld die ik u graag wil voorleggen. Hierbij moet worden opgemerkt dat opvoeden een proces is en dat het product van de opvoeding (de burger) voortdurend in ontwikkeling is. De balans tussen veiligheid en uitdaging, tussen grenzen en vrijheid zal per situatie en per deelnemer verschillen. Als je ervan uitgaat dat elke student diverse talenten heeft op verschillend gebied en dat aan elk gebied een variabele schaal van veiligheid-uitdaging zit, kun je nagaan dat opvoeden een complex proces is en dat proces is voortdurend in beweging. Elke opvoeder moet hier adequaat op kunnen inspelen. Voorwaar geen sinecure! Rousseau zegt dat de pedagogische verhouding van nature is gericht op haar beëindiging. Een kind moet uiteindelijk voor zichzelf gaan zorgen. Ook een docent moet zichzelf dus overbodig maken. Net als Rousseau stelt ook Langeveld dat opvoeden klaar is zodra het kind in staat is verantwoordelijkheid te dragen voor zijn handelen (LANGEVELD). Ik ben het met hen eens onder voorbehoud: het opvoeden kan klaar zijn, de menselijke ontwikkeling is dat niet. Opvoeding zal dus overgaan in wat we bij volwassenen ontwikkeling noemen. Ook de Onderwijsraad wil het leren in alle levensfasen stimuleren. De Raad spreekt van *een leven lang leren* (LEUNE & HOEFNAGEL, 1998).

De genoemde kerncriteria zullen een mensenleven lang een rol blijven spelen. Dewey formuleert het in zijn pedagogische geloofsbelijdenis als volgt: *"Ik geloof dat opvoeding een proces van leven is en niet een voorbereiding op een toekomstig leven"* (BERDING, 2011, P. 28). Ik ben het hartgrondig met hem eens.

En dan nu de beloofde lijst.

De docent/opvoeder moet de student ten allen tijde boven de leerstof stellen. Hiertoe moet hij:

- inspireren en een inspirerende omgeving bieden. Hieronder wordt ook verstaan dat hij voortdurend individuele en sociale behoeften voor de jeugdige tegen elkaar afweegt en daarmee sociale ethiek ofwel *a democratic way of life* (DE WINTER, 2011) aanleert, zodat democratische gezindheid bij toekomstige generaties gewaarborgd blijft.
- liefde geven en interesse tonen. Daarmee toont hij aan respect te hebben voor het kind.
- geloven in (de potenties van) zijn student.
- een voorbeeld zijn.
- vrijheid bieden. Zorgen voor een goede balans tussen positieve en negatieve vrijheid.
- grenzen stellen.
- talenten herkennen en hierin creatief zijn door verschillende invalshoeken aan te spreken.
- veiligheid en uitdaging bieden en hier redelijke eisen in stellen zodat de wereld van het kind groter en ruimer wordt.
- stimuleren, motiveren en complimenteren.

Wat een student nodig heeft is:

- een inspirerende sociale omgeving. Studenten doen *ervaring* op in *transactie* met elkaar en in *participatie* met hun *omgeving*: in de eerste plaats ouders en dan onderwijzers/docenten.
- liefde en respect.
- geloof in zijn eigen potenties en zelfvertrouwen.
- het goede voorbeeld en (meerdere) rolmodellen die het goede voorbeeld geven.

- vertrouwen om met vrijheid om te gaan.
- hulp om grenzen te verkennen en met grenzen om te leren gaan.
- een eerlijk inzicht in zijn talenten.
- veiligheid en uitdaging.
- stimulatie, motivatie en complimenten.

De maatschappij kan niet zonder verbindingen. Dewey noemt de maatschappij *een organische vereniging van individuen* (BERDING, 2011, P. 27). Daarom ligt een primaire taak van opvoeding en onderwijs in het vormen van een maatschappelijk bewustzijn (om de vrije samenleving te waarborgen) en ...*voldoende bereidheid en vermogen om deze samenlevingsvorm te ondersteunen en te reproduceren* (DE WINTER, 2011). Hierdoor kan de democratische gezindheid gewaarborgd blijven voor toekomstige generaties.
Als deze kerncriteria een beetje in evenwicht zijn, zal het kind plezier hebben. En wie met plezier naar school gaat, is ontvankelijk voor opvoeding en kan gestimuleerd worden in een bepaalde richting. In het mbo (*beroeps*onderwijs) is beroepskeuze een belangrijk item. En voor het kiezen van een beroep is de eerste vraag die je je zou moeten stellen: waar word ik *blij* van, wat vind ik leuk om te doen. Pas daarna ga je in je keuze afwegingen maken die te maken hebben met de arbeidsmarkt en met de financiële kant. Tenminste, dat zou de volgorde moeten zijn. Want dan ligt een keuze dichtbij je hart, bij jezelf en voel je je sterk. En wie sterk is, is in staat om zelfstandig keuzes te maken. Wie sterk is, kan ook op een prettige manier voor zichzelf opkomen, is assertief, sociaal vaardig en communicatief. En dat zijn eigenschappen waarmee je andere mensen kunt bewegen. Zo zal de toekomstige burger participeren en helpen om de maatschappij mee vorm te geven (DE WINTER, 2011).

De pedagogische competentie van de docent

Nog even iets over de beroepsrol van een docent. Met de invoering van de *Wet Beroepen in het Onderwijs* (WET BIO, 2006) moeten docenten voldoen aan bepaalde bekwaamheidseisen. Dit zijn zeven competenties die het uitgangspunt vormen voor de ontwikkeling van de bekwaamheid als docent. In Artikel 2.14 van deze wet wordt uitgebreid de *Pedagogische competentie leraar VO en docent BVE* (OCW, 2012) beschreven. In deze wet staat ook dat de school voor iedere docent de ontwikkelingen moet bijhouden in een bekwaamheidsdossier. Hieruit moet blijken dat de docent bekwaam is en zijn bekwaamheid onderhoudt. Die bekwaamheid moet in afstemming zijn met het beleid van de school. In zijn beroepsrol werkt de docent met vier variabelen: studenten, collega's, de omgeving van de school en zichzelf. Bij dat laatste gaat het om het werken aan de eigen professionele ontwikkeling (BEKWAAMHEIDSEISEN MBO-DOCENT, 2012).

In mijn visie speelt het interpersoonlijke en het pedagogische aspect een belangrijke rol. Je zou kunnen spreken van vormende aspecten in het leraarsvak. We hebben al eerder gezien dat in het mbo deze vormende en pedagogische aspecten onderbelicht zijn. Zelfs de bevindingen van de ambtelijke werkgroep *Heroverweging Productiviteit Onderwijs* (STAMET, 2010) spreken nergens over *pedagogische* of *vormende* verbeteringen. Ook niet in het hoofdstuk over kwaliteitsverbetering van lerarenopleidingen. Jammer. Het uitgangspunt lag ook anders: de opdracht kwam voort uit een bezuiniging van 20% van de uitgaven (4,1 miljard). Bijzonder teleurstellend was ook het actieplan *Focus op vakmanschap 2011-2015* van het ministerie van OCW (MINISTERIE VAN ONDERWIJS, 2011). Hiermee wilde de toenmalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de kwaliteit van het mbo

verbeteren. Ze heeft het voornamelijk over onderwijstijd, bestuurbaarheid en bedrijfsvoering. Het woord pedagogisch wordt niet één keer genoemd….. ook niet onder het kopje *Professionaliseren docenten*. Gelukkig bespeur ik de laatste jaren een kentering ten goede. In de Noorderpoortvisie wordt een professionele pedagogische relatie genoemd als voorwaarde voor leren in school en beroepspraktijk. Er wordt gesproken over een *positieve pedagogische benadering, gericht op de kracht, talenten en kwaliteiten van elke individuele deelnemer* (NOORDERPOORT, 2016). Ook over de opdracht tot burgerschapsontwikkeling is het visiedocument duidelijk: Burgerschapsontwikkeling is een leven lang leren, is belangrijk voor de vorming van de individuele student en draagt bij aan een positief leerklimaat in de school. Burgerschap zit als het ware in het DNA van de school (NOORDERPOORT, 2016). Dat is een goede zaak.

Ik ben overtuigd van de vormende werking van kunst, cultuur en sport. Op 'ontschoolste wijze' aangeboden burgerschapsprojecten – waarbij pedagogische bekwaamheid een cruciale rol speelt – bieden een goede aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan over pedagogisch vakmanschap van docenten. Wat opvalt is dat in het mbo pedagogische en didactische principes vaak door elkaar worden gebruikt en in één adem worden genoemd. Dit klopt met de dagelijkse praktijk, waarin pedagogisch en didactisch handelen vaak nauw verweven zijn, maar voor een duidelijke pedagogische visie en dus voor een bewustwording van het pedagogische vormende aspect van het leraarschap is het niet bevorderlijk. Wél bevorderlijk voor dit aspect is de ontwikkeling van talent, zoals ik eerder al zei. Het is een proces dat ook op docenten van toepassing kan en moet zijn. Het primaire pedagogische proces is op dezelfde kernprincipes gebouwd als de ontwikkeling van beroepscompetenties voor docenten. De pedagogische vormgeving van het primaire proces kan op die manier een inspiratiebron zijn om de pedagogische professionaliteit van docenten – en dus van de organisatie – te ontwikkelen.

• *Roep om Bildung*

Voor het begrip *Bildung* bestaat geen goede Nederlandse vertaling. Een vrije vertaling zou kunnen zijn: 'zelfontplooiing' of 'vorming'. Vooral in het hbo wordt de term de laatste tijd veel gebruikt als het gaat om de bevordering van de persoonlijke ontwikkeling van jongeren. De voorzitter van het Humanistisch Verbond Joep Dohmen verklaarde in zijn Socrateslezing op 14 november 2016 in Den Haag dat Bildung maatschappelijk urgent is en van groot belang voor het welzijn van jongeren in de toekomst. *Want zonder begeleide, morele zelfvorming van jongeren riskeren we een samenleving van zelfgenoegzame hedonisten, narcisten en slachtoffers* (DOHMEN, 2016). Biesta (2014) heeft het in de omschrijving van de opdracht van het onderwijs over kwalificeren, socialiseren en persoonlijke ontwikkeling. Ook voor het mbo is Bildung van essentieel belang. Nieuwenhuis (2016) bespreekt in een discussiebijdrage de relatie van Bildung met het beroepsgerichte onderwijs. Om ons huidige denken kritisch te kunnen begrijpen moeten we eerst kijken naar het westers denken. Daarin is sprake van een tweedeling tussen cultuur en vakmanschap. Dewey (1916) pleit al voor een verbinding tussen *cultural en vocational education*. Hij bekritiseert de neoliberale opvatting van zijn tijd waarin de werknemer als (vervangbaar) productiemiddel wordt gezien. Zonder waarden en maatschappelijke verantwoording zal hij geen bijdrage leveren aan de democratische samenleving. Die komt daarmee onder druk te staan, het gevaar van een autocratische

samenleving ligt zelfs op de loer. Op de arbeidsmarkt in ons eigen land zijn deze neoliberale trekken ook herkenbaar. Dat is niet goed. Uitvoerend werk zonder verantwoordelijkheid prikkelt niet en remt de ontwikkeling. In Duitsland en Scandinavië overheerst een andere visie. In dit (Rijnlands) model staat het vakmanschap op de werkvloer centraal. Beroepstrots overheerst en levert zo een bijdrage aan het overbruggen van de kloof tussen cultuur en productie, *tussen het verhevene en ambachtelijke* (NIEUWENHUIS, 2016). Het Duitse taalgebied kent al heel lang de discussie rond Bildung. Hierin gaat het om de verhouding tussen de pedagogische dimensie (Bildung, vorming en verantwoordelijkheid) en de arbeidsdimensie (productie en beroep). Voortdurend vraagt men zich af wat de maatschappelijke betekenis van een beroep is. In Nederland vindt die maatschappelijke discussie nog nauwelijks plaats. Wij maken ons vooral druk over hoe we moeten opleiden voor toekomstige beroepen. Daarom is het goed om in navolging van onze oosterburen Bildung op de agenda van ons onderwijs te zetten. Laten we goed blijven nadenken over de werkelijke opdracht van het beroepsonderwijs. Het mag niet alleen gaan over de cognitieve en praktische professionaliteit. Ethisch vakmanschap is een voorwaarde om goed te kunnen functioneren in de maatschappij. Er is dus onmiskenbaar een relatie tussen goed vakmanschap en goed burgerschap. Dit moet in het onderwijsdebat centraal staan. En dat Bildung geen vak is maar gericht is op houding, moeten schoolteams, bestuurders, beroepsverenigingen en politici goed in hun oren knopen. In zijn boek *Onderwijsheid, terug naar waar het echt om gaat* doet Kees Boele (2015) een oproep aan de schoolmanager tot liefde voor het vak en de student. Hij gebruikt een metafoor die mij als muziekleraar en dirigent enorm aanspreekt. Hij stelt het beroepsonderwijs voor als een partituur die wordt geschreven door het beroepsonderwijs zelf in een wisselwerking met de samenleving. Zij vormen samen de componist. Onderwijsprofessionals moeten volgens hem in de uitvoeringspraktijk zo dicht mogelijk bij die componist blijven. Schoolbestuurders, directeuren en practors hebben hierin de functie van dirigent en docenten die van uitvoerend musicus. De crux is dat het beroepsonderwijs in het spelen van die rol zijn verantwoordelijkheid moet nemen. Want onderwijs leidt niet alleen op voor bestaande beroepen, maar heeft ook een pedagogische taak en een politieke opdracht in maatschappelijke verandering.

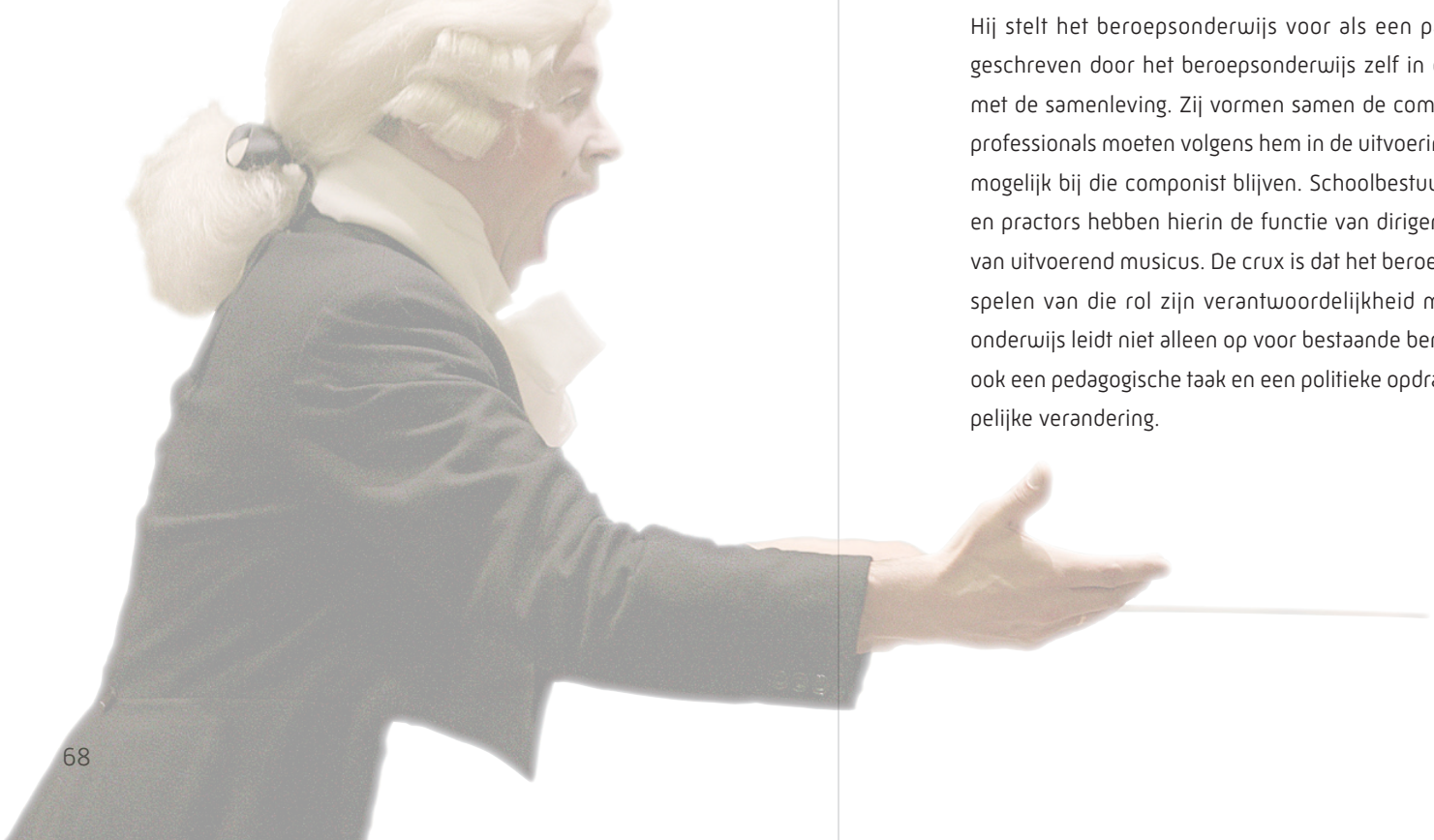

Nieuwenhuis (2016) sluit zijn betoog voor Bildung in het (beroeps) onderwijs af met de wens dat het debat over de opdracht van het beroepsonderwijs niet alleen binnen de scholen gevoerd wordt maar ook het werkveld erbij betrekt, *want het levert belangrijke bouwstenen voor het ontwerp van onze toekomstige samenleving* (NIEUWENHUIS, 2016).

- ***Onderwijs vormt***

De Onderwijsraad vraagt in het adviesrapport *Onderwijs Vormt* aandacht voor het onderwerp vorming. De raad formuleert vijf aanbevelingen, gericht op leraren, scholen, lerarenopleidingen, de minister van Onderwijs en de Eerste Kamer. De aanbevelingen zijn bedoeld als opmaat voor een debat over de vormende taak van onderwijs.

De aanbeveling voor docenten luidt letterlijk: *onderken uw rol bij vorming en ontwikkel gevoel voor vormende mogelijkheden in onderwijssituaties* (ONDERWIJSRAAD, ONDERWIJS VORMT, 2011). Een docent moet zelf gevormd zijn, niet alleen in vakkennis en deskundigheid, maar ook als persoon. De aanbeveling voor de scholen komt neer op: ontwikkel een heldere pedagogische visie, gericht op vorming waaraan alle betrokkenen (docenten, werkveld, ouders) zich verbinden en waarmee de school zich ook profileert. De eerste aanzet van mijn kant is bij deze gegeven. Ik spreek de wens uit dat mijn betoog de aanleiding mag zijn voor een heldere pedagogische visie in ontwikkeling op mbo-scholen, in samenspraak met alle betrokkenen. Burgerschap is hierbij een uitstekend middel om te komen tot pedagogische hervorming!

- ***Prioriteit***

De systematische pedagogische professionalisering van docenten is een voorwaarde voor goed (burgerschaps)onderwijs. In de aandacht voor de morele en maatschappelijke aspecten van opvoeding en onderwijs waar ik daarnet over sprak heeft de pedagogische professionalisering van docenten daarom prioriteit. De belangrijkste verandering die plaats zou moeten vinden, is dat docenten hun rol onderkennen bij de vorming in hun eigen onderwijssituatie (ONDERWIJSRAAD, ONDERWIJS VORMT, 2011).

Het Practoraat

Aanleiding

Veel Nederlanders maken zich zorgen over spanningen in de samenleving. De komst van vluchtelingen naar Europa en Nederland en de aanslagen in Parijs en recent in Duitsland leiden tot scherpere maatschappelijke tegenstellingen (KLEIJWEGT, 2016). Recent sprak staatssecretaris Dijkhoff de Nassaulezing uit in de Grote Kerk van Breda. Hij sprak over het huidige vluchtelingenprobleem en hoe een land als Nederland vandaag de dag zijn vrijheid en burgerschap moet beschermen (DIJKHOFF, 2016). Deze ontwikkelingen gaan niet onopgemerkt aan het onderwijs voorbij. Het onderwijs heeft een pedagogische taak in het voorbereiden op het deelnemen aan de maatschappij. De doelen van het burgerschapsonderwijs kunnen hierop aansluiten. Staatssecretaris Dekker en minister Bussemaker wijzen erop dat actuele maatschappelijke spanningen en incidenten die raken aan de basiswaarden van onze democratische rechtsstaat het belang onderstrepen van burgerschap in het onderwijs: *Het is van wezenlijk belang dat het onderwijs er alles aan doet om deze jongeren te verbinden aan onze samenleving, onder meer door goed en volwaardig burgerschapsonderwijs* (2015). We weten echter niet precies hoe het burgerschapsonderwijs in het mbo er uitziet en hoe het staat met de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van mbo-studenten. Wél is bekend dat de burgerschapscompetenties van Nederlandse jongeren in internationale vergelijking sterk achterblijven. Dit is een aanleiding om aandacht te schenken aan de kwaliteit en resultaten van het Nederlandse burgerschapsonderwijs (DIJKSTRA, SOCIALE OPBRENGSTEN VAN ONDERWIJS, 2012). En vanuit deze maatschappelijke urgentie wil ik met mijn onderzoeksvoorstel een bijdrage leveren aan meer inzicht in het burgerschapsonderwijs in het mbo.

In het begin van mijn betoog sprak ik al over de Wet Educatie en Beroepsonderwijs, die voorschrijft dat mbo-studenten niet alleen moeten worden opgeleid tot vakman of vakvrouw, maar ook tot mondige burgers. In hoeverre scholen deze opdracht realiseren is echter onduidelijk. De beperkt beschikbare informatie wijst erop dat de burgerschapscompetenties van studenten in het mbo tot vragen leiden. Zo wijst onderzoek uit dat de resultaten van het burgerschapsonderwijs in het Nederlandse beroepsonderwijs internationaal gezien lager liggen dan de burgerschapsscores in omringende landen (VAN DE WERFHORST, 2007) en daarnaast lijkt de ontwikkeling tot democratisch burgerschap zich veel manifester voor te doen in het algemeen onderwijs dan in het beroepsonderwijs (HERBOTS & ELCHARDUS, 2010). Mbo-scholen zijn verplicht burgerschap aan te bieden, en zijn vrij in de manier waarop zij dit doen. Dit maakt maatwerk mogelijk en een aanpak die past bij de context van de school, maar over een effectieve methode bestaat nog veel onzekerheid.
Ook vanuit beleid en praktijk wordt om aandacht gevraagd voor de situatie rond het burgerschapsonderwijs in het mbo. De Inspectie van het Onderwijs constateert dat burgerschapsonderwijs te weinig van de grond komt omdat scholen niet planmatig of systematisch werken aan de bevordering van democratisch burgerschap (ONDERWIJSINSPECTIE, 2015). Het Platform Onderwijs 2032 constateert dat burgerschap een prominentere positie in het onderwijsaanbod moet krijgen dan nu het geval is (ONDERWIJS2032, 2016). Ook staatssecretaris Dekker en minister Bussemaker wijzen in een recente Kamerbrief op het belang van een sterke invulling van burgerschap in het (mbo-)onderwijs (2015). De kennisbasis die nodig is voor curriculumontwikkeling en flankerend beleid, is echter nog grotendeels afwezig.

Ook de randvoorwaarden om goed burgerschapsonderwijs te kunnen geven vragen om meer aandacht. De Onderwijsraad doet in zijn rapport *Verder met burgerschap in het onderwijs* de aanbeveling: *genereer kennis over effectieve methoden* (ONDERWIJSRAAD, 2012, P. 7). Op grond van een verkenning van de programmaraad van het Expertisecentrum Beroepsonderwijs (ECBO) blijkt dat er behoefte is aan een meetinstrument dat kennis genereert over burgerschapscompetenties bij studenten en dat onderzoek naar die competenties gecombineerd zou moeten worden met onderzoek naar wat feitelijk in de klas aan burgerschapsvorming wordt aangeboden en op welke wijze dat gebeurt. Daarmee zou een realistischer beeld gecreëerd kunnen worden van de werkzame principes voor burgerschapsvorming (VAN DE VENNE, 2011). Voor zover kennis over effectief burgerschapsonderwijs beschikbaar is, wijst dit niet alleen op het belang van een open en democratisch schoolklimaat, maar ook op organisatorische aspecten zoals toetsing of de positie in het curriculum (GEBOERS, 2014; PAUW, 2013; EIDHOF, 2016; NIEUWELINK, DEKKER, GEIJSEL, & TEN DAM, 2016; DIJKSTRA, 2012).

Kortom, over de stand van zaken wat betreft burgerschapsonderwijs in het mbo is weinig bekend, het niveau van de burgerschapscompetenties waarmee studenten het mbo verlaten is zorgelijk, en er is nog weinig inzicht in de factoren die bepalend zijn voor effectief onderwijs op dit gebied. Voor de ontwikkeling en versterking van het burgerschapsonderwijs in het mbo is dat inzicht een belangrijke voorwaarde.

Missie en visie van het practoraat

Het Practoraat Burgerschap stelt zich ten doel door middel van praktijkgericht onderzoek kennis te ontwikkelen over de wijze waarop in een neorepublikeins burgerschapsperspectief (DIJKSTRA, SOCIALE OPBRENGSTEN VAN ONDERWIJS, 2012) de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs in het mbo inhoudelijk vernieuwd en verbeterd kan worden, en op basis van het uitgevoerde onderzoek ondersteuning te bieden bij het ontwerpen van passende interventies en instrumenten en de implementatie van verbeterplannen te begeleiden. De visie die ten grondslag ligt aan deze missie is dat burgerschapsonderwijs in het mbo zich niet zou moeten beperken tot het beroepsgerichte karakter van de opleidingen, omdat de algemeen vormende en pedagogische waarden minstens zo belangrijk zijn. Burgerschapsvorming is immers meer dan een optelsom van bpv (stage) en maatschappijleer (staatsinrichting). Burgerschap is een levenshouding die deze lessen overstijgt.

De beoogde resultaten

Ik ga de concrete resultaten waar het practoraat de eerstkomende jaren naar streeft een voor een voor u opnoemen. Het einddoel is duidelijk: dat is duurzaam, uitdagend en aantrekkelijk burgerschapsonderwijs met effectieve lessen voor alle studenten in het mbo, in alle opleidingen en voor alle niveaus. Om dit te bereiken zijn de volgende tussenstappen nodig:

1. Het opstellen van heldere kaders voor burgerschapsonderwijs in het mbo met meer eenduidigheid en sturing, en onder andere een antwoord op de vraag: wat zijn de kenmerken van effectief burgerschapsonderwijs in het mbo?
2. Het ontwikkelen van een meetinstrument voor burgerschapscompetenties van studenten in het mbo.
3. Het uitvoeren van een onderzoek naar het niveau van burgerschapscompetenties van studenten in het mbo.
4. Het uitvoeren van een onderzoek naar de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van studenten in het mbo tussen het 1e en het 3e leerjaar.
5. Het uitvoeren van een onderzoek naar het verband tussen burgerschapsonderwijs op mbo-scholen en de ontwikkeling van burgerschapscompetenties bij studenten.
6. Het uitvoeren van een onderzoek naar de kenmerken van burgerschapsonderwijs op mbo-scholen die zich onderscheiden door succesvolle uitkomsten.

Om de gewenste resultaten te verwezenlijken, speelt een PhD-onderzoek – waarin naar verbanden wordt gezocht tussen de bestaande uitvoeringspraktijk van burgerschapsonderwijs op mbo-scholen en de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van mbo-studenten – een belangrijke rol. Straks ga ik verder in op de hoofdzaken van het onderzoeksplan. Het practoraat participeert ook in een consortium waarin de onderzoekende houding van de (mbo-)docent centraal staat. Dit is een competentie die hard nodig is om het PhD-onderzoek tot een succes te maken.

De doelgroep

De betrokken partijen waar het practoraat zich op richt, zijn studenten, docenten, coördinatoren burgerschap, andere ROC's, het werkveld (beroepspraktijk), ouders, lokale verenigingen en cultuuraanbieders, hogescholen en universiteiten.

Studenten vormen de belangrijkste doelgroep. Zij zijn de toekomstige maatschappij. Goed burgerschapsonderwijs heeft een positief effect op de maatschappij: zonder vaardigheden op het terrein van burgerschap en zonder kennis over democratie, rechtsstaat en media is functioneren in onze samenleving niet goed mogelijk. Het is dus van belang dat het burgerschapsonderwijs wordt verbeterd op basis van de uit het onderzoek verkregen kennis. De democratische gezindheid van toekomstige burgers zal daardoor beter gewaarborgd zijn.

De organisatie

Het practoraat bestaat uit een practor en een kenniskring waarin docenten, studenten en externe experts (ondernemers, werkveld) samenwerken, en staat onder leiding van een practor die gespecialiseerd is in een bepaald vakgebied (in dit geval burgerschap). De practor zet zijn kennis en ervaring in voor onderzoek en innovatie binnen het onderwijs en de beroepspraktijk. Hij is dirigent, initiator en coach waar het gaat om het proces, de methodes en de inhoud. Om de kwaliteit te waarborgen is in de organisatie van het practoraat sprake van drie essentiële factoren: input, proces en output. Met input wordt de bekwaamheid van de practor bedoeld, de inhoud van het practoraatsplan (met name de onderzoeksvragen) en de samenstelling van de kenniskring. Het proces duidt op de opzet en uitvoering van het onderzoek, het opstellen en implementeren van verbeterplannen en het evalueren van het verbeterproces. En de output verwijst naar de toepasbaarheid van de onderzoeksresultaten, de professionalisering van docenten en de bijdrage aan kennisdissemination.

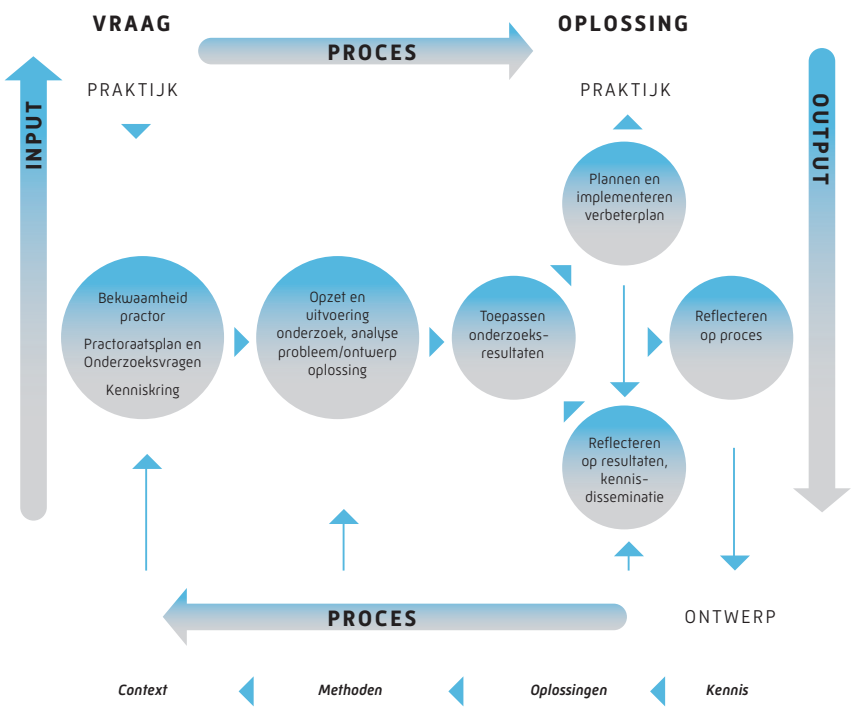

Figuur 7. Organigram Practoraat Burgerschap, schematische weergave van de ontwerpbenadering "Vrij naar": (VRIJ NAAR AKEN&ANDRIESSEN, 2011)

De kenniskring

Als practor heb ik de taak een kenniskring samen te stellen. Deze zal onder andere bestaan uit mensen uit het werkveld en docenten van de betrokken onderwijsinstellingen. De kenniskring wordt ingebed in een context van vernieuwing, toegepast onderzoek en publicaties. De beroepsgerichtheid van het onderzoek van het practoraat wordt bewaakt door de leden uit het werkveld. De kennis die het onderzoek oplevert wordt door docenten doorgegeven aan de studenten in het mbo en kan worden benut voor onderwijsontwikkeling in het mbo. Een eerste aanzet voor een kenniskring is reeds gegeven in de oprichting van een ontwikkelgroep burgerschap, een netwerk van medewerkers dat zich bezighoudt met burgerschap. Het doel is elkaar informeren en inspireren en het samen verder ontwikkelen van burgerschap binnen Noorderpoort. De eerste activiteiten van het netwerk richten zich op het in kaart brengen van de manier waarop burgerschap wordt vormgegeven binnen de onderwijsteams, welke 'good practices' er zijn en welke punten aandacht behoeven. Ter inventarisatie van het onderwijsaanbod is inmiddels een korte vragenlijst ontwikkeld. Tevens maakt de ontwikkelgroep een servicedocument dat teams kunnen gebruiken bij de vormgeving en borging van burgerschap in de opleidingen. Uitgangspunt hierbij is het visiedocument van Noorderpoort, waarin een aantal specifieke accenten genoemd worden die samenhangen met de zogeheten 21e-eeuwse vaardigheden.

Het onderzoeksprogramma

Een PhD-onderzoek

De eerste grote opdracht van het practoraat is een PhD-onderzoek (promotieonderzoek). In een exploratief onderzoek zal worden gezocht naar verbanden tussen de bestaande uitvoeringspraktijk van burgerschapsonderwijs op mbo-scholen en de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van mbo-studenten.
Tegen de achtergrond van wat ik vertelde over de aanleiding van het practoraat is de volgende centrale probleemstelling geformuleerd:
Wat zijn de kenmerken van effectief burgerschapsonderwijs in het mbo?

De probleemstelling is uitgewerkt in de volgende onderzoeksvraag: *Wat zijn de burgerschapscompetenties waarover mbo-deelnemers beschikken, hoe ontwikkelen deze zich gedurende de loopbaan in het mbo en in hoeverre hangt deze ontwikkeling samen met de wijze waarop het burgerschapsonderwijs door de school wordt ingevuld*?
Om antwoord te kunnen geven op deze onderzoeksvraag staan de volgende beschrijvende (1 en 2) en theoretische (3 en 4) vragen centraal:

1. Wat is het niveau van burgerschapscompetenties van studenten in het mbo?
2. Hoe is de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van studenten in het mbo tussen het 1e en het 3e leerjaar?
3. Wat is het verband tussen de inrichting van het burgerschapsonderwijs op mbo-scholen en de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van de studenten op die scholen?
4. Wat zijn de kenmerken van burgerschapsonderwijs op mbo-scholen die zich onderscheiden door succesvolle uitkomsten?

Het onderzoek levert vier publicaties op in wetenschappelijke tijdschriften. Naast dit onderzoek naar de kenmerken van effectief burgerschapsonderwijs in het mbo verbindt het practoraat zich aan twee andere onderzoeken waarvoor momenteel subsidieaanvragen lopen. Een daarvan zal gericht zijn op het in kaart brengen van burgerschapsonderwijs op mbo-scholen (tegen de achtergrond van de vraag wat een adequate aanpak is) en het ontwerpen van effectieve lessen, het andere betreft de onderzoekende houding van de mbo-docent.

De bijdrage aan de wetenschap

Het wetenschappelijk belang van het onderzoek schuilt in het genereren van descriptieve kennis over het burgerschapsonderwijs in het mbo en de resultaten daarvan, het verkrijgen van inzicht in onderwijseffectiviteit van burgerschapsonderwijs in het mbo, en het integreren van onderzoek en theorievorming op dit terrein op grond van (internationaal) onderzoek binnen het algemeen vormend onderwijs en het beroepsonderwijs.
Er is nog weinig bekend over burgerschapsonderwijs binnen het mbo (J. PESCHAR, 2010; DIJKSTRA, 2012). Wel is er eerder onderzoek gedaan naar burgerschapscompetenties in het primair en voortgezet onderwijs (TEN DAM, 2010; GEBOERS, 2014; PAUW, 2013; NIEUWELINK, DEKKER, GEIJSEL, & TEN DAM, 2016; EIDHOF, 2016; DIJKSTRA, 2012). Ander onderzoek, ook in het primair en voortgezet onderwijs, wijst op een wederkerige relatie tussen de sociale uitkomsten en kenmerken van de inrichting van het onderwijs, zoals schoolklimaat, de toetsing van leerstof of de positie van het onderwerp binnen het onderwijs (NIEUWELINK, DEKKER, GEIJSEL, & TEN DAM, 2016; DIJKSTRA, SOCIALE OPBRENGSTEN VAN ONDERWIJS, 2012).

Een vergelijkbaar onderzoek naar burgerschapscompetenties binnen het mbo is nog niet uitgevoerd.

De bijdrage aan de praktijk

Om adequaat te kunnen functioneren op de arbeidsmarkt of binnen een bedrijf of instelling, moet een student zich algemeen aanvaarde regels en standaard (bedrijfs-)procedures eigen maken en zich daaraan leren houden. Hij moet de rechten en plichten van de beroepsbeoefenaar kennen en zich collegiaal weten op te stellen (MBO-RAAD, ADVIES LOOPBAAN EN BURGERSCHAP IN HET MBO, 2012). De resultaten uit het onderzoek zullen worden benut voor onderwijsontwikkeling in het mbo en de toepassing zal deels onder de vlag van het practoraat plaatsvinden. Het meetinstrument dat ten behoeve van het onderzoek wordt ontworpen en getest, verschaft inzicht in de effecten van het burgerschapsonderwijs in het mbo, en komt voor algemeen gebruik in het mbo beschikbaar. Het geeft scholen inzicht in leerresultaten en kan op instellingsniveau sturingsinformatie genereren om het beleid en de uitvoering van burgerschapsonderwijs te volgen en bij te sturen.

Aansluiting bij eerder onderzoek en innovatie

Omdat er nog weinig meetinstrumenten beschikbaar zijn om burgerschapscompetenties van studenten te meten (LEDOUX, MEIJER, VEEN, & BREETVELT, 2015) wordt voortgebouwd op een enkele jaren geleden ontwikkeld meetinstrument burgerschapscompetenties voor de bovenbouw van het basisonderwijs en de eerste jaren van het voortgezet onderwijs (TEN DAM, 2010). Om dit instrument toepasbaar te maken voor gebruik in het mbo, wordt het aangepast en geschikt gemaakt voor de nieuwe context, inclusief de verschillen in niveau en inhoudelijke invulling van burgerschap.

Het innovatieve van het onderzoek schuilt in het integreren van onderzoek en theorievorming met betrekking tot inzicht in de effectiviteit van de inspanningen van het burgerschapsonderwijs aan studenten in het mbo.

Fasering en planning

In het schema ziet u uit welke fasen het PhD-onderzoek van het practoraat is opgebouwd, welke activiteiten zijn gepland en welke resultaten worden verwacht.

Jaar	(uitgaande van 5 jaar financiering vanaf 2017, met 1 jaar uitloop zonder financiering)
Schooljaar 2016-2017	• Vervolg literatuuronderzoek; vervolg uitwerking onderzoeksplan en voorbereiding gegevensverzameling, waaronder voorbereiding doorontwikkeling meetinstrument voor mbo-studenten.
Schooljaar 2017-2018: Go!	• Tryout herzien meetinstrument. • 1e meting burgerschapscompetenties. • Ontwikkeling instrumentarium en verzameling schoolkenmerken.
Schooljaar 2018-2019	• Verwerking en analyses gegevens deelvraag 1; rapportage deelvraag 1. • Vervolg analyses leerlingcompetenties en schoolkenmerken.
Schooljaar 2019-2020	• 2e meting burgerschapscompetenties. • Verwerking en analyses gegevens deelvraag 2; rapportage deelvraag 2. • Verwerking en analyses gegevens deelvraag 3: analyses 2e meting competenties studenten; longitudinale analyse competenties studenten 1e en 3e leerjaar; analyse samenhang competenties studenten en schoolkenmerken.
Schooljaar 2020-2021	• Vervolg analyses deelvraag 3; analyses deelvraag 4; rapportage deelvragen 3 en 4.
Schooljaar 2021-2022	• Afronding dissertatie.

Conclusie

Mijn conclusie is dat er ten aanzien van de positie van burgerschapsonderwijs in het mbo voldoende aandachtspunten zijn waarin het Practoraat Burgerschap mooie uitdagingen ziet. We hebben gezien dat burgerschapsvorming een relatief jong aandachtsgebied is in het mbo. Scholen geven op verschillende wijze invulling aan burgerschap maar de opbrengst daarvan is niet altijd duidelijk. Kennis over de wijze waarop de kwaliteit van burgerschapsonderwijs inhoudelijk verbeterd kan worden en onderzoek naar de relatie tussen burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs binnen het mbo kan bijdragen aan de versterking van het burgerschapsonderwijs in het mbo. Het practoraat zal hierin een rol van betekenis spelen.
In de wens om burgerschapsonderwijs een steviger verankering te geven dan nu het geval is, staan we niet alleen, burgerschap staat momenteel volop in de belangstelling. De Tweede Kamer behandelde begin november de Rijksbegroting 2017 van het ministerie van OCW. Conclusie van het debat was dat het mbo niet te maken krijgt met nieuwe beleidsmaatregelen. Wel zijn er allerlei onderwerpen besproken en veel moties ingediend. Op 8 november jongstleden is in de Tweede Kamer de volgende voor het mbo relevante (CDA/PvdA-)motie (2016) over burgerschapsonderwijs aangenomen (wat betekent dat de minister heeft toegezegd dat zij in overleg gaat met het werkveld om te horen wat nodig is):

> *De motie verzoekt de regering, in overleg te treden met in ieder geval de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM), het Netwerk Burgerschap van de MBO-Raad, het* ***Practoraat Burgerschap*** *en de Jongerenorganisatie Beroepsonderwijs (JOB), teneinde te komen tot:*
>
> - *verankering van kritische denkvaardigheden en mensenrechten in aansluiting op maatschappijleer in het vmbo, als vast onderdeel van de verplichting voor scholen om burgerschapsonderwijs aan te bieden en te bezien of het Examenbesluit WEB hier nadere aanpassing op behoeft;*
> - *een voorstel hoe docenten in het mbo optimaal zijn voorbereid en ondersteund om deze lessen te geven. De motie verzoekt de regering ook om de Kamer hier voor de zomer van 2017 over te informeren.*
>
> (TWEEDE KAMER, VERGADERJAAR 2016–2017, 34 550 VIII, NR. 25, 2016)

De motie vraagt verder of het burgerschapsonderwijs een minder vrijblijvend karakter kan krijgen. Hiermee wordt het grote belang van burgerschap ook door de politiek onderkend. Het CDA vindt dat hieraan in het mbo veel meer aandacht moet worden besteed, niet alleen als vak, maar ook wat betreft de bevoegdheid van docenten. De minister wil met het eventueel nemen van nieuwe maatregelen wachten tot later dit jaar, als een inspectieonderzoek in het primair en voortgezet onderwijs en in het mbo wordt afgerond. Zij onderstreept dat burgerschap geïntegreerd moet zijn in de mbo-opleidingen en verankerd in de kwalificatiestructuur aangezien het mbo geen vakken kent. Hier heeft ze wel een punt, maar zolang veel scholen niet goed weten hoe ze met hun inspanningsverplichting van het burgerschapsonderwijs aan moeten, zal de implementatie van de burgerschapslessen moeizaam verlopen. Dat niet alle partijen het eens zijn met de wijze waarop de partijen in de Tweede Kamer burgerschap in het mbo meer 'smoel' willen geven blijkt uit de reactie van de MBO-Raad:
"Politiek moet stoppen met mbo bashen". De MBO-Raad ziet niets in het plan van CDA en PvdA om maatschappijleer verplicht te stellen in het mbo. Dit zei een woordvoerder vorige week woensdag in een

interview op Radio 1: "Natuurlijk is kritisch kunnen denken een heel belangrijke vaardigheid die kinderen moeten ontwikkelen. Dat is algemene vorming. Maar laat de politiek ophouden met het mbo steeds te zien als reparatieonderwijs voor wat er thuis, op straat, in de kinderopvang en het basis- en voortgezet onderwijs is misgegaan. Politici moeten echt stoppen met het imago van het mbo klein houden. Er komen steeds meer verplichtingen vanuit de politiek voor het mbo. Deze Kamerleden zouden beter moeten weten, scholen zijn bezig met de implementatie van burgerschapslessen op het mbo." Volgens de woordvoerder van de MBO-Raad werkt het averechts wanneer de politiek opnieuw iets aan het mbo wil opleggen. Hij nodigt politici daarom uit een kijkje te nemen op mbo-scholen om te zien hoe het er werkelijk aan toe gaat. "Dan kunnen ze zien hoe onze studenten binnen burgerschap hun kritische denkvaardigheden verder ontwikkelen." (Beleidsinformatie Beroepsonderwijs, 2016).

Dat wordt nog interessant... Het belang van burgerschap wordt door iedereen onderkend, echter over de wijze waarop de mooie opdracht tot burgerschapsvorming gestalte moet krijgen lopen de meningen nogal uiteen. We hebben diverse partijen in huis vanmorgen. Onder leiding van de Debat Unie zullen we straks van gedachten wisselen en discussie voeren. Daarmee brengen we meteen kritische denkvaardigheden – een belangrijke burgerschapscompetentie – in de praktijk.

Persoonlijk ben ik van mening dat een juiste balans moet worden gezocht tussen vrijheid en grenzen. In analogie met de eerder genoemde pedagogische visie moet de uitdaging om goed burgerschapsonderwijs aan te bieden niet teveel begrensd worden door opgelegde regels en voorschriften. Mbo-instellingen zijn hoe dan ook verplicht om burgerschap aan te bieden, maar zijn vrij in de wijze waarop zij dit doen. We moeten deze vrijheid koesteren en goed gebruiken. Dit maakt het mogelijk maatwerk te bieden op basis van de eigen visie van de school en de eigen studentenpopulatie. We moeten echter ook niet bang zijn om deze vrijheid te begrenzen als dat nodig is, bijvoorbeeld wanneer scholen onzeker zijn over de manier waarop ze de opdracht tot burgerschapsonderwijs moeten vormgeven en het gevaar van vrijblijvendheid en verwaarlozing op de loer ligt. Maar pas op, teveel begrenzing is net zo schadelijk als teveel vrijheid. In een behoefte aan duidelijkheid heerst de opvatting dat burgerschap in het mbo moet aansluiten bij het beroepsgerichte karakter. Dat is gedeeltelijk ook zo, maar dat mag niet ten koste gaan van de vormende en pedagogische waarde. Burgerschapsvorming bestaat niet alleen uit bpv (stage) en maatschappijleer (staatsinrichting). Burgerschap is te veelomvattend om louter in die lessen gevangen te kunnen worden, want het vindt in alle facetten van het leven plaats. Een beetje meer structuur en een overzicht van wat scholen doen op dit gebied kan dus geen kwaad. En dat is een understatement. Scholen moeten zich ervan bewust zijn waar, wanneer en hoe burgerschapsvorming plaatsvindt. Hierin adviseer ik de scholen een onderzoekende geest te ontwikkelen. Zoek samenwerking – ook met hogescholen en universiteiten – en kijk bij andere scholen in de keuken. Een suggestie kan zijn om op de lerarenopleidingen een minor 'burgerschapsdocent in het mbo' aan te bieden. Scholen moeten hun verantwoordelijkheid nemen, en zowel de politiek als belangenorganisaties kunnen hierin een rol van betekenis spelen. Daarom ben ik blij met de oprichting van het Practoraat Burgerschap. Het practoraat zal de te ontwikkelen kennis over de

wijze waarop de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs in het mbo verbeterd kan worden graag delen en wil ondersteuning bieden bij de implementatie van verbeterplannen. In de discussie over hoe het burgerschapsonderwijs verder vorm zal moeten krijgen pleit ik voor het Rijnlands model, dat staat voor een overlegcultuur, solidariteit en waardering voor vakmanschap. Er zijn meerdere stakeholders in het spel, zoals het werkveld en de samenleving als geheel. De bijdrage van het burgerschapsonderwijs moet niet alleen in winst worden gemeten, maar ook in minder tastbare zaken zoals de kwaliteit van het onderwijs, het werkplezier van de docenten, het leerplezier van studenten en de bijdrage van het onderwijs aan de samenleving. Er moet ruimte zijn voor de menselijke maat.

Eisen stellen

In het streven naar een krachtige positie van burgerschapsonderwijs in het mbo is eisen stellen een belangrijke voorwaarde. Als we teveel in de veilige hoek blijven rondhangen (zie mijn eerder besproken pedagogische visie) en te weinig eisen stellen aan de studenten en aan onszelf, zullen we het burgerschapsonderwijs niet goed van de grond krijgen.

In mijn eigen lespraktijk ervaar ik dat leerlingen vaak veel te gemakkelijk door het mbo heen komen. Wat mij betreft mogen ze wat meer uitgedaagd worden. Wanneer we meer eisen stellen aan onze studenten zal ook de aansluiting met het hbo waarschijnlijk soepeler verlopen. Ik ben verheugd met initiatieven als excellentieprogramma's waarin studenten worden uitgedaagd extra te presteren en hun talenten te ontwikkelen. Zij kunnen daarmee als rolmodel fungeren voor de reguliere studentenpopulatie. Ook voor docenten die hiervoor

een speciaal honoursprogramma volgen (de leergang *A Teacher's Road to Excellence*) is dit een goede ontwikkeling.
Niet alleen studenten, ook docenten moeten uitgedaagd worden. Van hen moeten we eisen dat ze pedagogisch bekwaam zijn. Pedagogische competenties geven een docent essentiële handvatten in zijn onderwijs aan opgroeiende jonge mensen. Daarom is een systematische pedagogische professionalisering van docenten een voorwaarde voor goed (burgerschaps)onderwijs. Docenten moeten hun rol onderkennen bij de vorming in hun eigen onderwijssituatie. *Docent* zijn is een vak!

Dankwoord

Dames en heren, aan het eind van deze openbare les wil ik u dankzeggen. Dank voor uw aanwezigheid en dank voor uw aandacht. Aan velen van u hier aanwezig ben ik schatplichtig. Omdat onze ontmoetingen mij mede gemaakt hebben tot wie ik ben. U bent niet zomaar een voorbijganger. Op het gevaar af dat ik mensen vergeet te vermelden, waarvoor op voorhand excuses, wil ik graag enkele personen met name noemen.

Allereerst wil ik mij richten tot **het College van Bestuur, Rob en Wim**. Ik ben het College van Bestuur bijzonder dankbaar voor mijn benoeming en het vertrouwen dat daaruit spreekt. Ik ga deze uitdaging graag aan (ook hier is het verhaal van talent, veiligheid en uitdaging van toepassing). Rob, de keuze om de oprichting van het practoraat naar voren te halen, is een goede geweest. Dank voor je vertrouwen in dezen door mij te benaderen met het verzoek om practor te worden. Dit vertrouwen sprak je eind 2015 al uit toen je genereus je medewerking toezegde aan de realisering van mijn promotieplannen. Met gepaste trots kan ik je melden dat het practoraat al draait en naast de verbinding aan mijn eigen PhD-onderzoek reeds participeert in twee consortia waarin onderzoeksvoorstellen lopen. Eén voorstel betreft de onderzoekende houding van de mbo-docent (een competentie die het practoraat goed kan gebruiken). Het andere voorstel betreft onder andere het ontwerpen van effectieve (burgerschaps)lessen.
Beste Peter en Paulien. Ik kan het niet nalaten jullie namen te noemen. Het is een groot genoegen om met jullie het practoraat te runnen. Jullie hart ligt bij het onderwijs in het algemeen en bij de opdracht tot burgerschapsvorming in het bijzonder. Samen zullen

we een krachtig driemanschap vormen en de schouders onder deze fantastische klus zetten. En niet te vergeten: **Gaaike, Heleen en alle collega's in de ontwikkelgroep burgerschap**. Het is prettig samenwerken met jullie. En dat geldt ook voor **de collega's van de leergang excellentie. Hein Gerd**, je hebt het goed op de rails. Dank jullie wel.
Beste collega's van de Sportparklaan, ook het onderwijsondersteunend personeel. Onze jarenlange samenwerking heeft mooie (onderwijs)momenten opgeleverd, niet alleen tijdens stArtshot. De sfeer is bij ons op school bijzonder goed te noemen, mede dankzij jullie humor. Ik weet uit ervaring hoe betrokken iedereen is bij de persoonlijke ontwikkeling van onze leerlingen. In mijn eigen team (Welzijn) hebben we diverse pareltjes van burgerschapsvorming in de opleiding. Wees je ervan bewust dat je hiermee goed werk doet. Ik ben trots op jullie.
Mijn teammanagers. Beste Harry, Marian, Albina en Petra. Ja, ik heb er wat voorbij zien komen. Jullie hebben soms wat met mij te stellen gehad... Ik heb respect voor de bevlogen wijze waarop jullie je talenten dienstbaar maken of hebben gemaakt aan het faciliteren van onderwijs en mij hebben gesteund in mijn eigenheid van lesgeven. In het scheppen van voorwaarden stond bij jullie de leerling altijd centraal. Dank jullie wel hiervoor. Ik wil dit moment ook aangrijpen om stil te staan bij de steun die ik heb ondervonden van wijlen Jaap van Leeuwen, een bekwaam leider die mij – in de korte tijde dat hij mijn teammanager was – heeft gewezen op het belang van burgerschap én welke rol stArtshot daarin speelt.
Beste Marcel en Ronald: dank voor de eerste jaren samen "pionieren". Ook **Marja, Alie, Truus, Nadine en Henri** bedankt voor alle ondersteuning bij de organisatie, zoals het roosteren en alles wat daarbij komt kijken. Het was soms even zoeken, maar mede dankzij jullie steun kreeg stArtshot vaste grond onder de voeten.

Beste Hans en Ineke. Bij jullie kwam ik het eerst terecht in mijn zoektocht naar middelen in tijd en geld om mijn studieplannen te kunnen realiseren. Nooit ben ik weggestuurd als ik weer eens aanklopte. Jullie hebben mij gesteund in mijn ambities en mij steeds de weg gewezen naar nieuwe mogelijkheden. Daarvoor ben ik jullie oprecht dankbaar.
En dan de collega's buiten de school, zonder wier inzet en loyaliteit ik het niet gered had als coördinator van stArtshot. **Beste Koos, Petra, Jolien, Lonneke, Kirsten, Gert, Steven, Marijn, Mirjam, Gabriëlla, Philippine en Isabelle**. Jullie zijn hier omdat mede dankzij jullie onze burgerschapsprojecten een gouden randje hebben gekregen.
Beste Guus. Jij hebt mij op het spoor gezet om onderzoek te doen op het gebied van onderwijs. Ook heb jij mij geïntroduceerd in de wondere wereld van het wetenschappelijk onderzoek en hielp je bij het schrijven van mijn eerste onderzoeksvoorstellen (dat ging niet altijd van een leien dakje...). Door jouw enthousiasme en je geloof in mij, kon en durfde ik verder. Jij was het ook die mij de suggestie aan de hand deed om de master Leren en Innoveren te doen. Dat was een gouden tip.
Beste Hardus. Tijdens de masteropleiding had ik het geluk dat ik in jouw 'community of learners' terecht kwam. Jij liet ons telkens weer andere invalshoeken zien en gaf ons in de ontwikkeling en uitvoering van onze onderzoeksplannen precies de juiste hoeveelheid ruimte die we nodig hadden. Je bent het levende bewijs dat een juiste balans van vrijheid en begrenzing goede resultaten oplevert.
Beste Loek. Bij jou kwam ik terecht toen ik met mijn onderzoeksvoorstellen opnieuw een gooi wilde doen naar een promotiebeurs van de NWO. Belangeloos en met geduld heb jij mij ontvangen en te woord gestaan. Mijn voorstellen voorzag je van betrokken commen-

taar. Uiteindelijk heb ik mijn weg gevonden, jij hebt daar een grote rol in gespeeld.

Beste Anne Bert. Wij kennen elkaar nog niet zo lang. Toch heb je mij in die korte periode het vertrouwen geschonken dat ik zo hard nodig heb om mijn promotietraject te kunnen starten. Ik zal je vertrouwen niet beschamen en mijn uiterste best doen om deze uitdaging onder begeleiding van jou (als promotor) en Louise (als copromotor) tot een goed einde te brengen.

Beste Harry. Wat hebben wij een verleden samen. Reeds vanaf de kleuterschool kennen wij elkaar. Onze vriendschap kent ups en downs maar is het levende bewijs van duurzaamheid. Altijd weer weten wij het beste uit elkaar te halen. Ik heb fijne herinneringen aan ons avantgarde burgerschapsproject met het jongerenkoor in de vroege jaren '80. Ik hoop dat onze vriendschap zich tot in lengte van jaren blijft voortzetten.

Beste Jo. Met 'lichting '80-05' maakten wij als dienstplichtige onderdanen deel uit van het grootste burgerschapsexperiment ooit van het Koninkrijk der Nederlanden. We waren jonge jongens die meenden de wijsheid in pacht te hebben. Dat we als vroege 20'ers toch nog gevormd konden worden hadden we nooit gedacht. En wat een geschenk dat hier een hechte vriendschap tussen een Limburger en een Groninger uit kon ontstaan.

Beste Klaas, Harry, Cors en Bé. Samen op de motor toeren door een deel van Europa. Eerst kamperend, later overnachtend in comfortabele hotelletjes. En als het ergens regende, maakten we een dagtrip met de trein. Ik heb goede herinneringen aan onze tochten. Dat motorrijden alles met burgerschap te maken heeft, bleek onderweg uit de onderlinge hulp en kameraadschap. Behalve dat we lief en leed deelden, zorgden we voor verbinding, want verschillende afdelingen en opleidingen van de school waren in ons vertegenwoordigd.

Lieve Henriëtte, Rob en Marloes. Ik weet niet zeker of ik hier wel zou staan als ik jullie niet had ontmoet. Rob en Marloes: jullie zijn rolmodellen voor veel mensen (en ondanks het leeftijdsverschil ook voor mij). Ik ben erg trots op de wijze waarop jullie in het leven staan en onvermoeid telkens weer nieuwe uitdagingen aangaan. Henriëtte: ook jij bent een voorbeeld voor mij en voor je omgeving. Het is niet voor niets dat wij al jaren samen in stichting Musa ongekende verbindingen tot stand brengen.

Lieve Annie, Maarten en Gert. Ik wil jullie bedanken voor jullie steun en het geduld dat jullie, vooral de laatste weken tijdens het schrijven van deze rede, met mij hebben gehad. Ik wil graag een voorschot nemen op de komende vijf jaar want ik zal me nog vaak opsluiten op mijn studeerkamer. Ik hoop dat ik de periodes van lichamelijke en geestelijke afwezigheid ooit goed kan maken.

Tenslotte, lieve mama. Wat een geschenk dat jij er bent. De opvoeding die ik van jou en papa heb gekregen heeft mij gevormd en maakt dat ik mijn talenten kan inzetten om belangrijke waarden door te geven aan de volgende generatie in het algemeen en aan mijn twee geweldige jongens in het bijzonder. Ik ben je oneindig dankbaar. Daarom draag ik deze rede aan jou op.

Ik heb...

Een zomermiddag met de Muiderkring (getekend door J.H. Isings in 1952, uitgegeven door J.B. Wolters – Groningen, Batavia)

Epiloog

Een zomermiddag met de Muiderkring

...Eh... Nee. Ik heb nog níet alles gezegd. We zijn er bijna. Zoals eerder reeds opgemerkt speelt de kenniskring een belangrijke rol in het practoraat. Een kenniskring die tot goede prestaties wil komen bestaat uit verschillende rollen die in principe complementair zijn. Ik zal nu even niet uitweiden over de negen teamrollen van Belbin. Nee, we maken een uitstapje naar het verleden en laten ons inspireren door een kleurrijke culturele kring, welbekend uit de Vaderlandse Geschiedenis. De inspiratiebron die ik wil gebruiken is een prachtige oude schoolplaat waarmee in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw aanschouwelijk onderwijs werd gegeven: *een zomermiddag met de Muiderkring*.

Een zomermiddag met de Muiderkring is een prachtige aquarel uit 1952 van J.H. Isings en maakt deel uit van een serie Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis. Destijds werd bij de plaat een handleiding meegeleverd (JONG, WAGENVOORT, & MOERMAN, 1952). Volgens de schrijvers geeft de Muiderkring de culturele en intellectuele bloei van de Gouden Eeuw weer, een periode waar in die dagen met trots naar gekeken werd. Dáár moest over verteld worden. Deze tijdgebonden historische visie werd ook uitgedragen in het onderwijs. Dat deze perceptie en onze opvattingen over de vaderlandse geschiedenis inmiddels veranderd zijn, betekent niet dat de schoolplaat van Isings aan betekenis heeft ingewonnen. En hoewel de Muiderkring waarschijnlijk niet historisch is – het idee van een erudiet, eloquent en kunstminnend genootschap is in de romantische perceptie van de 19e eeuw ontstaan – is er nog steeds veel over te vertellen.

De handleiding – die gebaseerd is op zeer uitgebreide en uiteenlopende bronnen – beschrijft uitvoerig de geschiedenis van het Muiderslot en het gezelschap de Muiderkring. Het verhaal bij de schoolplaat gaat over de slotvoogd P.C. Hooft. Hij ontving in de ridderzaal zijn gasten. Dit waren geleerden, kunstenaars en kunstliefhebbers, een gezelschap dat later bekend zou worden als de Muiderkring. Het bestond uit P.C. Hooft, Vossius, Willem Jansz. Blaau, Heleonora Hellemans, Joost van den Vondel, Anna Roemers, Jacob Cats, Maria Tesselschade Roemer Visscher, Francisca Duarte en Constantijn Huygens, allemaal te zien op de afbeelding. Het is echter onmogelijk dat de afgebeelde personen zich allemaal tegelijk op het Muiderslot bevonden. Jan Vos (Vossius) was pas tien jaar oud toen Roemer Visscher overleed. Toch staan ze samen afgebeeld. Jacob Cats is aan het gezelschap toegevoegd omdat men in de 19e eeuw vond dat een dichtersgezelschap zonder Cats niet compleet was. Het weergeven van de historische werkelijkheid was niet het voornaamste doel van de schilders. Hun werk moest in de eerste plaats inspireren tot een nationale herleving van oudvaderlandse waarden en deugden. Voor ons is het wel interessant dat 'Vadertje Cats' (1577-1660) erbij staat. In zijn luchtige gedichten verwoordde hij zijn humanistische opvattingen over opvoeding, die in lijn lagen met de ideeën van Erasmus. Kinderen waren als een onbeschreven blad, flexibel en buigzaam. Met een juiste opvoeding kon je deugdzame volwassenen van ze maken. Spel en plezier (!) vond hij belangrijk en straffen mocht best (grenzen!), al had Cats een hekel aan lijfstraffen. Dit bewust nadenken en schrijven over opvoeding was nieuw. Hier werd al een basis gelegd voor de (maakbare) idee van de Verlichting in de 18e eeuw, waarin de staat ook steeds meer belangstelling begon te krijgen voor het opvoeden tot deugdzame burgers. Zo werd het onderwijs steeds meer gezien als het ideale middel om goed burgerschap te ontwikkelen.

In de handleiding is ook een aantal gedichten opgenomen, waaronder het ondeugende gedichtje van De Génestet 'Op een vervelende soirée'. Ik hoop dat u deze rede niet als een vervelende matinee hebt ervaren... Ik kan u geruststellen, ik ben bijna aan het eind van mijn betoog. Nog even geduld.

De plaat vertelt over de cultuur, literatuur en kunst aan het begin van de zeventiende eeuw. Het tafereel (citaat) *geeft jelui een kijkje in de Ridderzaal van het Muiderslot op een mooie zonnige dag in het laatst van Augustus van het jaar 1630; 't is nog in de Tachtigjarige Oorlog, die natuurlijk toen nog niet zo genoemd werd* (JONG, WAGENVOORT, & MOERMAN, 1952). Naast politieke kwesties en oorlogen, staat deze tijd ook bekend als culture bloeiperiode. We zien een aristocratische club van geleerden en kunstliefhebbers, de Muiderkring, die zich op het Muiderslot bezighield met het voordragen van literatuur en poëzie en het bespreken van politieke en ethische kwesties. Niet voor niets hangt er een portret boven de deur van Hugo de Groot, bekend van de boekenkist. Minder bekend (maar niet minder belangrijk) zijn z'n geschriften en boeken over de Mare Liberum ('Vrije Zee'), over 'Het recht van Oorlog en Vrede' (1625, waarin hij de basis legt voor het volkenrecht, de rechten en plichten die landen tegenover elkaar hebben) en over geschiedenis en rechtsgeleerdheid (de politiek-juridische dimensie van het huidige burgerschap). De ontmoetingen – zo vertelt de handleiding – brachten ook verbindingen tot stand (de sociaal-maatschappelijke dimensie). Zo ontstonden zelfs vriendschappen tussen rooms-katholieken en protestanten.

'Zware momenten' werden op deze gezellige bijeenkomsten afgewisseld met muziek, zang of een wandeling in de tuin van het slot. Zo geeft de afbeelding ons een inkijk in het sociale en culturele leven van de 17e eeuw. Wat zich daar afspeelde, is van grote invloed geweest op de culturele ontwikkeling in de eeuwen daarna.

Wel geeft de handleiding een waarschuwing die ik u niet wil onthouden (ik citeer): *"Of men de kinderen enigermate de culturele betekenis van een gezelschap als dat van de Muiderkring kan duidelijk maken, hangt vooral af van het peil van de klasse. Zo men geen mogelijkheid daartoe ziet, kan men de plaat beschouwen als de afbeelding van een beschaafd letterkundig, muzikaal gezelschap van dames en heren uit de 17e eeuw, in een zaal, middeleeuws van bouw en 17e eeuws van aankleding."* Ik hoop dat ik het peil van de klasse hier aanwezig, het beschaafde gezelschap van dames en heren in deze mooie zaal van Het Kasteel, goed heb ingeschat en dat ik geslaagd ben in de opzet van deze openbare les: 'jelui' overtuigen van het belang van burgerschapsonderwijs en het uitleggen van het doel van het practoraat. Mocht dit niet het geval zijn (wat ik niet hoop), dan zal ik de volgende aanwijzing in de handleiding bij de plaat ter harte moeten nemen: *"...dat met vele klassen meer bereikt kan worden, indien de man of de vrouw vóór de klasse.... stemming weet te wekken bij de kinderen"*. Ja, het is nog steeds actueel. De docent maakt het verschil. Dat geldt ook voor burgerschapsonderwijs. Talentontwikkeling en inspiratie zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Tenslotte: op een gebeeldhouwd lint onder de schoorsteenlijst schreef Hooft zelf de Latijnse spreuk die ik in de titel van deze rede heb gebruikt. *Tolle moras, semper nocuit differre paratis*. Hef elk opontbehoud op, voor wie voorbereid is, is uitstellen altijd schadelijk geweest (Lucanus). Ofwel: stel niet uit tot morgen, wat je vandaag kunt doen! Dat geldt ook voor de urgentie en noodzaak van burgerschapsonderwijs in het mbo. Ik ben blij dat Noorderpoort de oprichting van het Practoraat Burgerschap niet langer heeft uitgesteld. Niet uitstellen tot morgen, een uitstekende keuze en zó passend bij het karakter van het mbo. We zijn doeners en willen de handen uit de mouwen steken (aan het begin van mijn rede wees ik al op de verwijzing van de term practoraat naar het praktijkgericht onderwijs). Voor mij is de consequentie dat ik momenteel weliswaar een erg drukke baan heb, maar ook een baan waarin de verschillende aspecten elkaar fantastisch aanvullen. Als docent geef ik (dit jaar nog) les en houd ik mij bezig met de primaire taak van het onderwijs. In het coördineren van de burgerschapsprojecten in Stadskanaal is mij – voor het zevende achtereenvolgende jaar – de organisatie van het burgerschapsonderwijs toevertrouwd. In de rol van onderzoeker kan ik kennis genereren die wordt benut voor onderwijsontwikkeling. En last but not least kan ik in de functie van practor een bijdrage leveren aan de stevige verankering van het burgerschapsonderwijs, door op basis van het uitgevoerde onderzoek ondersteuning te bieden bij het ontwerpen van passende interventies en instrumenten. Ik voel mij in deze vierslag een gelukkig man. Als uiting van mijn dankbaarheid wil ik een geschenk aanbieden aan de school. Ik heb een originele oude schoolplaat van *Een zomermiddag met de Muiderkring* laten inlijsten. Het afgebeelde tafereel verwijst naar de rol die kunst en cultuur kunnen spelen in burgerschapsonderwijs en naar de vrijheid waaraan het onderwijs in burgerschapsvorming behoefte heeft. De lijst is symbolisch voor de kaders waaraan het huidige burgerschapsonderwijs in het mbo behoefte heeft. Deze lijst – vrij naar de lijst van

het portret van Hugo de Groot in het aquarel van Isings – is er wel één met een gouden randje en verwijst niet alleen naar de Gouden Eeuw maar is ook een metafoor voor de bijzondere waarde van ons burgerschapsonderwijs. Dat wij onze pedagogische opdracht nooit uit het oog mogen verliezen.

"...ik hef het glas op uw gezondheid, want u staat niet alleen. Iedereen is van de wereld en de wereld is van iedereen..."

Dixit.

Bibliografie

Aken, J. v., & Andriessen, D. (2011). *Handboek ontwerpgericht onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma.

Avoort, V. d., & Dinteren, V. (2011, september, nr 3). Goed voorbeeld doet goed volgen. *Tijdschrift voor Coaching*, pp. 31-34.

Baay, P., Hofland, A., Groot, A. d., & Romme, I. (2016). *Kritische denkvaardigheiden, een praktische handreiking voor het mbo*. CINOP/ECBO.

Beishuizen, J. (2004). *De vrolijke wetenschap*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Bekwaamheidseisen *Mbo-docent*. (2012, november 17). Opgehaald van Website van de Onderwijscoöperatie: http://www.onderwijscooperatie.nl/bekwaamheidseisen/

Beleidsinformatie Beroepsonderwijs. (2016, november 20). MBO-Raad.

Berding, J. (2011). *John Dewey over opvoeding, onderwijs en burgerschap*. Amsterdam: B.V. Uitgeverij SPW.

Biesta, G. (2014). *The beautiful risk of education*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.

Blink, W. (2011). *Schoolgids*. Opgehaald van Schoolgids Bladergroenschool: http://www.renn4.nl/wp-content/uploads/2011/08/Schoolgids-2010-2011-Bladergroenschool.pdf

Boekhoud, P. (2011). *Pedagogiek als tweede natuur*. Rotterdam: University Press.

Boele, K. (2015). *Onderwijsheid; terug naar waar het echt om gaat*. Zoetermeer: Klement.

Bottema, J., Fransen, J., Goozen, B. v., Swager, P., & Wijngaards, G. (2010). *Onderzoek naar de transferwaarde van succesvolle leerpraktijken met web 2.0*. Rotterdam: Inholland Lectoraat eLearning.

Bussemaker, & Dekker. (2015). *Kamerbrief over versterking burgerschapsvorming in het onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Coppoolse, R., & Vroegindeweij, D. (2010). 75 *Modellen van het onderwijs*. Groningen: Noordhoff.

Cultuur, R. v. (2007). *Agenda Cultuurbeleid / samenvatting,onderdeel van het advies Innoveren, participeren!* Raad van Cultuur.

Dam, G. t., Geijsel, F., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010). *Burgerschapscompetenties, de ontwikkeling van een meetinstrument*.

Delfos, M. (1999). *Ontwikkeling in vogelvlucht. Ontwikkeling van kinderen en adolescenten*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Dewey, J. (1916). *Democracy and education. An introduction into the philosophy of education*.
Dijkhoff, K. (2016, juni 28). Nassaulezing. *Nassaulezing 2016*. Breda, Brabant, Nederland.
Dijkstra, A.B. (2012). *Sociale opbrengsten van onderwijs*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
Dijkstra, A.B., & Janssens, F. (2012). *Om de kwaliteit van het onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
Dohmen, J. (2016, november 14). Moderne Bildung. Hoe jongeren hun leven vorm kunnen geven. *Socrateslezing*. Dan Haag.
Dweck, C. (2006). *Mindset, the new psychology of success*. New York: Random House.
Eidhof, B. (2016). *Influencing Youth Citizenship*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
Elffers, L. (2016). *Kansrijke schoolloopbanen in en op weg naar het hbo*. Amsterdam: HvA.
Geboers, E. (2014). *Citizenship of young people*. Amsterdam: UvA.
Glaudé, V. d. (2011). *Pedagogisch-didactisch handelen van docenten in het Mbo, een literatuurstudie*. Amsterdam/Utrecht: Universiteit Amsterdam, Kohnstamminstituut, Hogeschool Utrecht.
Hattie, J. (2012). *Visible learning: A synthesis of over 900 meta-analyses relating to achievement*. Abingdon: Routledge.
Herbots, S., & Elchardus, M. (2010). De groei van jongeren naar democratisch burgerschap en de verschillen naar onderwijstype. *Pedagogiek*, 75-93.
Het mbo, soorten onderwijs. (2016, november 12). Opgehaald van MBO-Raad: https://www.mboraad.nl/het-mbo/soorten-onderwijs
Holman, C. (2012). *Een pedagogische visie in ontwikkeling*.
Holman, C. (2012, september 30). *Info over stArtshot*. Opgehaald van Website burgerschap Noorderpoort Stadskanaal: http://startshot.net/website/StartShot.html
J. Peschar, H. H. (2010). *Scholen voor burgerschap, naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*. Antwerpen, Apeldoorn: Garant.
Jeunhomme, P. (2012). Een typologie van scholen of opleidingen, toegespitst op kennisoverdracht. *PP, college pedagogiek*.
Jeunhomme, P. (2012, September). Pedagogische grondslagen (1). *PP. College pedagogiek*.
Jeunhomme, P. (2012, november). Pedagogische grondslagen. PP college over Rousseau. *Menselijke vrijheid, maatschappelijke verstrikking en passionele verslaving in Rousseaus antropologie*.
Jolles, J. (2009, november 6). *Over talentontwikkeling vanuit neuropsychologisch perspectief*. Opgehaald van Brein, leren en educatie: http://www.hersenenenleren.nl
Jong, J. d., Wagenvoort, H., & Moerman, J. (1952). Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis. *Een zomermiddag met de Muiderkring*. J.B. Wolters uitgeversmaatschappij N.V. Groningen-Batavia.
Kengetallen mbo. (2016, november 12). Opgehaald van Onderwijs in cijfers: https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/mbo
Kleijwegt, M. (2016). *2 werelden, 2 werkelijkheden. Hoe ga je daat als docent mee om?* Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
Kuipers, A. (2012). Masterclass: een unieke kijk in de wereld van de bemande ruimtevaart. Stadskanaal.
Laar, M. v. (2007). Dopamine als bais voor talentontwikkeling. *Leren in organisaties*, 30-33.
Langeveld. (sd). Omgang en opvoeden: M.J. Langeveld's pedagogiek van het gewone leven. Een samenvatting door P.J.M. Jeunhomme, NHL.
Ledoux, G., Meijer, J., Veen, I. v., & Breetvelt, I. (2015). *Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
Leeuwen, v. (2012). Teamplan 2012-2013 GW-VZ-AKA. Stadskanaal: Noorderpoort.
Leune, & Hoefnagel. (1998). *Een leven lang leren in de bve sector*. Den Haag: Onderwijsraad.
Liedtka, J. R. (2009). *The Catalyst, how you can become an extraordinary growth leader*. New York: Crown Publishing.
MBO-Raad. (2009). *Mbo en Jeugdzorg bundelen krachten*. MBO-Raad.
MBO-Raad. (2011). *Loopbaan en burgerschap in het mbo*. Bunnik: Libertas.
MBO-Raad. (2012). *Advies Loopbaan en Burgerschap in het Mbo*. Utrecht: Mbo-Raad.
MBO-Raad. (2012, november 17). *Website van de Mbo-Raad*. Opgehaald van www.mboraad.nl: http://www.mboraad.nl/?page/109282/Middelbaar+beroepsonderwijs.aspx
MBO-Raad. (2016, november 12). *imago mbo*. Opgehaald van MBO-Raad: https://www.mboraad.nl/het-mbo/imago-mbo
MBO-Raad. (2016, juli 27). *mbo-scholen*. Opgehaald van MBO-Raad: https://www.mboraad.nl/het-mbo/imago-mbo
MBO-Raad. (2016, november 27). *Netwerk Burgerschap MBO*. Opgehaald van MBO-Raad: https://www.mboraad.nl/platforms-projecten/burgerschap-het-mbo

Meulema, G. (2012, September 13). De levenslessen van meester Kanamori. *Dagblad van het Noorden*, p. 33.
Ministerie van Onderwijs, C. e. (2006). *Wet BIO*. Opgehaald van http://www.schoolrapport.nl/WetBIO.html#Topic28
Ministerie van Onderwijs, C. e. (2011). *Actieplan Mbo Focus op vakmanschap 2011-2015*. Den Haag: Ministerie OCW.
Ministerie van Onderwijs, C. e. (2012, juli 20). *Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel*. Opgehaald van Stichting Adviesgroep Bestuursrecht: http://www.st-ab.nl/wettennr05/0467-001_Besluit_bekwaamheidseisen_onderwijspersoneel.htm
Ministerie van Onderwijs, C. e. (2015). *Kamerbrief over versterking burgerschapsvorming in het onderwijs*. Den Haag: Ministerie OCW.
Nieuwelink, H., Dekker, P., Geijsel, F., & Ten Dam, G. (2016). *Adolescents' experiences with collective decision-making. The role of school and other social context.* New York: Routledge.
Nieuwenhuis, L. (2016). Beroep en Bildung. Over de vormende waarde van het beroepsonderwijs.
Noorderpoort. (2012, juni 28). *Deelnemerstevredenheidsonderzoek Noorderpoort*.
Noorderpoort. (2016). *Concept Onderwijsvisie mbo 2016-2020; GPS naar wendbaar vakmanschap*. Groningen: Noorderpoort.
Noorderpoort. (2016). *Strategisch plan 2016-2020, onderlegger*. Groningen: Noorderpoort.
Noorderpoort. (sd). *Onderwijs als begeleidingsmodel 2012-2015*. Groningen: Noorderpoort.
Onderwijs2032, P. (2016). *Ons Onderwijs 2032 Eindadvies*. Den Haag: Platform Onderwijs2032.
Onderwijsinspectie. (2015). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2013/2014*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
Onderwijsraad. (2011). *Onderwijs vormt*. Den Haag: Onderwijsraad.
Onderwijsraad. (2012). *Ouders als partners*. Den Haag: Onderwijsraad.
Onderwijsraad. (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
Overheid. (2016, juni 3). *Staatscourant, officiële bekendmakingen*. Opgehaald van Overheid.nl: https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2016-224.html
Pauw, L. (2013). *Onderwijs en burgerschap: wat vermag de basisschool? Onderzoek naar De Vreedzame School*. Utrecht.
Petit, R., & Verheijen, E. (2015). *Toegerust voor de toekomst: Aandacht voor kritische denkvaardigheden en sociaal-culturele vaardigheden in het mbo*. 's Hertogenbosch: ECBO.
Peursen, K. v. (1976). *Cultuur in stroomversnelling*. Amsterdam/Brussel: Elsevier.
PISA. (2016, juni 3). (Cito) Opgeroepen op 4 21, 2015, van Cito: http://www.cito.nl/Onderzoek%20en%20wetenschap/deelname_int_onderzoek/pisa.aspx/
Rijksoverheid. (2016, november 20). *Middelbaar beroepsonderwijs*. Opgehaald van Rijksoverheid: https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/middelbaar-beroepsonderwijs/inhoud/opleidingen-niveaus-en-leerwegen-in-het-mbo
Rousseau. (1980). *Emile, of Over de opvoeding Verkorte uitgave. Vertaald door Anneke Brassinga*. Boom.
Sinek, S. (2012, december 23). *start with why*. Opgehaald van http://www.startwithwhy.com/
Stamet, D. (2010). *Bevindingen heroverwegingswerkgroep Productiviteit (Samenvatting)*. Sectorbestuur Onderwijs Arbeidsmarkt.
Standaert, & Troch. (1982). *Leren en onderwijzen, inleiding tot de didactiek*. Leuven: Acco.
Timmermans, F. (2015). *Broederschap, pleidooi voor verbondenheid*. Amsterdam: Podium.
Tweede Kamer, vergaderjaar 2016–2017, 34 550 VIII, nr. 25. (2016, november 3). Den Haag.
Venne, V. d., & Snethlage. (2011). *Een meetinstrument burgerschap voor het mbo?* 's Hertogenbosch: ECBO.
Verbeek, G., & Ponte, P. (2014). *Participatie in het onderwijs, onderzoek met en dooer leerlingen*. Den Haag: Boom Lemma.
Voogt, J., & Pareja Roblin, N. (2010). *21st Century Skills. Discussienota*. Enschede: Universiteit Twente.
W. Schulz, J. A. (2016). *IEA, ICCS 2016*. Amsterdam: IEA Secretariat.
Weijden, H. v. (2002). De toekomst van de sociale opvoeding en vorming. *Pedagogiek*, 191-196.
Werfhorst, H. v. (2007). *Vocational Education and Active Citizenship Behavior in Cross-National Perspective, working paper 07-62*. Amsterdam: University of Amsterdam.
Wijngaards, G. (2007). *Innovatief leren met jongeren, essay in opdracht van de Onderwijsraad*. Rotterdam: InHolland Lectoraat E-learning.
Wijngaards, G. (2007). *Innoveren in onderwijs? Investeer in mensen!* Rotterdam: InHolland.
Wijnhoven, & Besten, d. (2007). *Actieplan Leerkracht van Nederland*. Den Haag: OCW.
Winter, M. d. (2011). *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding*. Amsterdam: B.V. Uitgeverij SPW.
Ykema, F. (2012). *Het Rots en Water perspectief, basisboek*. Amsterdam: SPW.

Noorderpoort heeft Chris Holman benoemd als practor Burgerschap. Met het verplichte burgerschapsonderwijs worden leerlingen gevormd tot betrokken en actieve burgers. Scholen mogen zelf weten hoe zij dit aanpakken. Vanuit de maatschappelijke urgentie wil het practoraat een bijdrage leveren aan een betere positie van het burgerschapsonderwijs in het mbo. In de eerste plaats streeft het practoraat naar inzicht in en verbetering van de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs door het integreren van onderzoek en theorievorming in praktijkgericht onderzoek. Bovendien heeft het practoraat de intentie om op basis van het uitgevoerde onderzoek ondersteuning te bieden bij het ontwerpen van passende interventies en instrumenten en bij het begeleiden van de implementatie van verbeterplannen. De eerste activiteiten van het practoraat zijn gericht op het in kaart brengen van wat er daadwerkelijk gebeurt in het (mbo-burgerschaps)onderwijs, een onderzoek naar de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van leerlingen en een onderzoek naar de kenmerken van burgerschapsonderwijs op scholen die zich onderscheiden door succesvolle uitkomsten.

Chris Holman (1960, Winschoten) ging na de Pedagogische Academie naar het Conservatorium in Leeuwarden. Daar studeerde hij Schoolmuziek en haalde hij zijn eerstegraads onderwijsbevoegdheid. Later haalde hij – via het Staatsexamen – het Praktijkdiploma Koordirectie. In de meezingprojecten die onder zijn leiding plaatsvinden en deel uitmaken van de excellentieprogramma's van Noorderpoort, wordt de brug gelegd tussen zijn werk als docent en als dirigent. Vanaf 2010 is hij coördinator van burgerschapsprojecten bij Noorderpoort Beroepsonderwijs Stadskanaal. In deze projecten wordt kunst en cultuur ingezet om burgerschapscompetenties te ontwikkelen bij studenten en verbindt hij zijn belangstelling voor kunst en cultuur (muziek in het bijzonder) met zijn pedagogische roots. In augustus 2017 start hij met een promotietraject waarin hij op zoek zal gaan naar de verbanden tussen de bestaande uitvoeringspraktijk van burgerschapsonderwijs op mbo-scholen en de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van mbo-studenten.

Noorderpoort

Colofon

Tekst: Chris Holman, MEd

Vormgeving en productie:
Canon Business Services i.s.m.
Klaas de Vries grafisch ontwerper BNO,
Ada Duker tekstredactie,
Wm Veenstra Druk • Print • Sign • Mail,
Callenbach boekbinders

Fotografie: Hans Banus pagina 68,
Rudmer Nijman, Jan Bucking,
Noorderpoort e.a.

© Chris Holman, MEd
Practoraat Burgerschap Noorderpoort
Groningen 2016

Noorderpoort (Bestuursbureau
en Dienstencentrum)
Postbus 530, 9700 AM Groningen
T (050) 597 74 00

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Noorderpoort.

Disclaimer: De auteur heeft bij de totstandkoming van deze uitgave zijn uiterste best gedaan om bronnen en rechthebbenden te achterhalen en te vermelden.

Oplage: 500 exemplaren

ISBN 978 90 826334 0 5

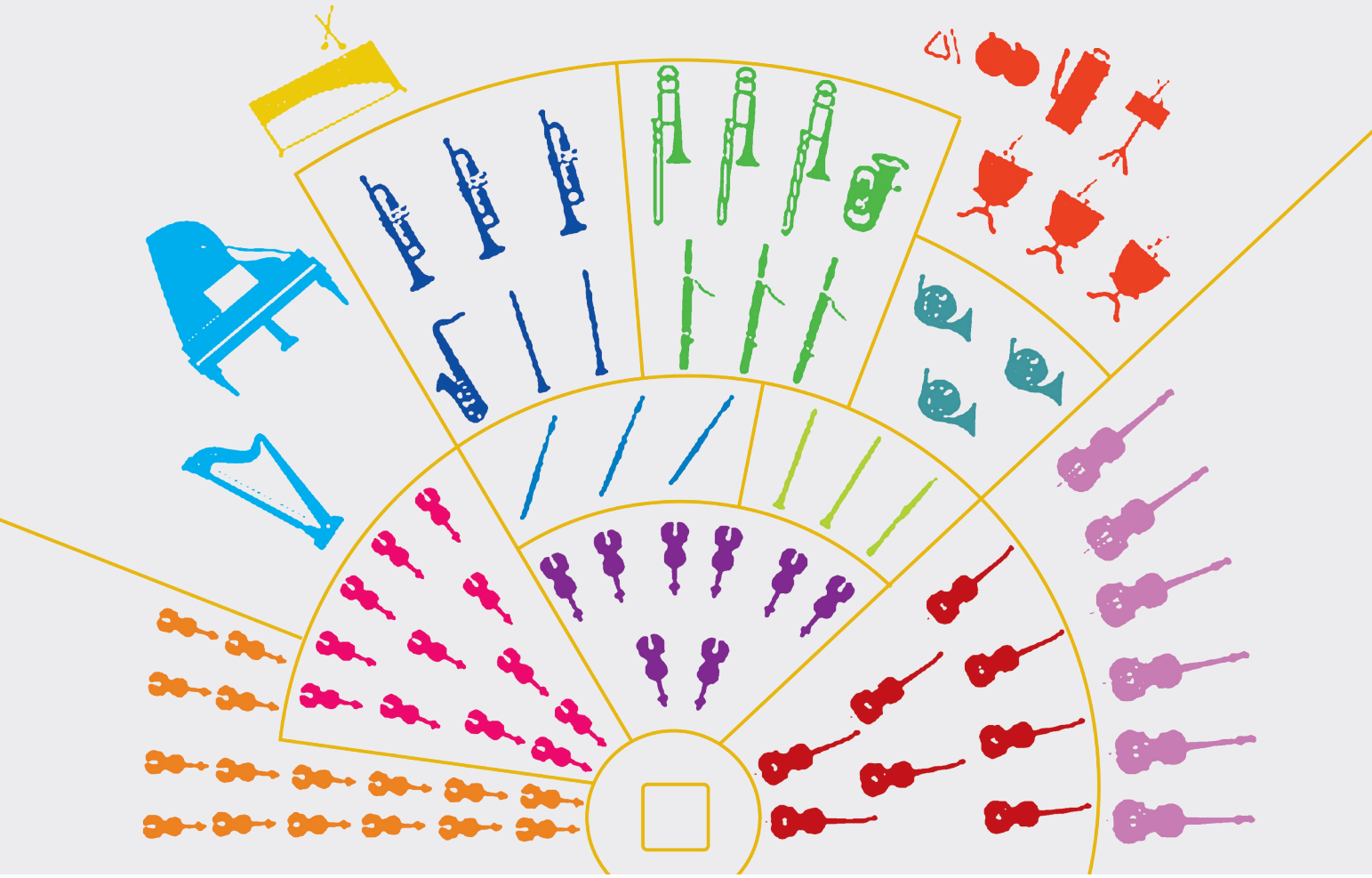

iedereen
en d
de wereld